

17997

3719
7-454

1896

2010

B2001

Վ Ա Չ Ա Գ Ա Ն

ՀԵՆՐԻԽ ՊԵՍՏԱԼՕՑՑԻ

ՆՐԱ ԿԵԼՆՔԸ, ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՀԵՂԻՆԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

«Ո՛րքան զոհեր է պահանջում մարդ-
կութիւնը իւր վերին նպատակնե-
րին հասնելու համար...»

Էջ 23.

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Типография П. Мартиросянца, Орб. ул., д. № 1—2.

ՏՊԱՐԱՆ ՅՈՎԷՆՆԷՍ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆՅԻ

1896

3719

Պ-474

ՎԱՀԱԳԱՆ

ՀԵՆՐԻԽ ՊԵՍՏԱԼՈՅՑԻ

ՆՐԱ ԿԵԱՆՔԸ, ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒ ՀԵՂԻՆԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

«Ո՛րքան զոհեր է պահանջում մարդ-
կույթիս իւր վերին նպատակն-
քին հասնելու համար...»

Էջ 23.

Թ Ի Յ Լ Ի Զ

Յ. Մարտիրոսեանցի տպարան

1895

Վաչագան:

A decorative border featuring a repeating pattern of stylized flowers and a central medallion with a face, framed by a double-line border with small loops.

Պետապօլսոցցին ճնուեց Յիւրիխում 1746 թուականի յունուարի 12-ին: Վեց տարեկան հասակում նա զրկուեց հօրից, որ արհեստով վիրաբույժ էր: Դրա հետեւանքն այն էր, որ Հենրիխը կրթութիւն ստացաւ իւր մօրից, որի օգնականն էր այդ բանում նրանց ընտանիքի հետ կապուած ու մտերիմ՝ Բաբէլի անունով մի աղջիկ: Ակներեւ է, որ այդպիսի դաստիարակութիւնը պէտք է երևար երիտասարդ Պետապօլսոցցու բնաւորութեան մէջ: Նրա անկեղծութիւնը և աննենգութիւնը, հոգու քնքշութիւնն ու դիւրազգածութիւնը, երեակայութեան սաստկութիւնը, զգուշութեան և կենցաղազիտութեան թերութիւնը ամենազեղեցիկ կերպով ասպցուցանում են այդ: «Նա զարգացալ, ասում է նա, ամենաբարի մօրս հովանաւորութեան ներքոյ, որպէս մայրական որդի: Ինձանից բոլորովին հեռու էր ամեն մի ազդեցութիւն, որ կարող էր զարթեցնել իմ մէջ ալքական բնաւորութեան եռանդը, սիրել տալ ալքական պարապմունքները և տալ մտքիս ալքական ուղղութիւն»:

Նրա պապի՝ գիւղական քահանայի աստուածապաշտութիւնը նոյնպէս խորին և անշնչեղ տպաւորութիւն թողեց երե-

խաչի հոգու վրա: Միայն չնայելով իւր բարի և փափուկ բնաւորութեանը, Պետալօցցին ստիպուած էր տանել ընկերներին ծաղրածութիւնները, ուսուցիչների անարդարութիւնն ու անհեռատեսութիւնը իւր ծննդավայր քաղաքի ուսումնարանում, ուր նա պէտք է պարապէր աստուածաբանական և իրաւաբանական գիտութիւններից: Հետեւանքն այն եղաւ, որ նրա մէջ զարգացաւ մանաւանդ սաստիկ դիւրազաճութիւն դէպի ամենայն անարդարութիւն ու դժգոհութիւն ընդդէմ կամայականութեան և բռնութեան: Այդ զգացմունքները, որոնք ևս առաւել բորբոքուեցան ու սաստկացան նրա մէջ Ռուսսօն կարգալով, ժողովրդական թշուառութիւնները տեսնելով և Յիւրիխի Collegium humanitatis-ում գտնուելով, լցրին նրա հոգին մինչ այն աստիճան, որ նա բաժանուեց Լաֆատէրից և միւս անարդար մեծաւորներից և վատթար քահանաներից: Այդօրից՝ ծագած կեղտոտութիւնները ստիպեցին նրան դադարեցնել գիտութիւնների պարապմունքը և ձեռնարկել գիւղատնտեսութիւն, որի մէջ նա նկատեց աւելի իրական միջոց ժողովրդի դրութիւնը բարւոքելու համար: Այդ պարապմունքների վրա նա նայում էր ոչ միայն ինչպէս նիւթական կարօտութիւնն ու չքաւորութիւնը հեռացնող միջոցի ալ և ինչպէս մտաւոր ու հոգեւոր զարգացման միջոցի վրա, կամ թէ նրա յատուկ բաւերով. «ինչպէս մի միջոցի վրա, որով կարելի է յարուցանել վաղեմի ընտանեկան հոգին, ընտանեկան բարեբաղդութիւնը, սէրը դէպի ընտանեկան կեանքը և վաղեմի յարգանքը ոչ միայն դէպի երկրագործութիւնը, այլև դէպի երկրագործութեամբ պարապող մարդիկը»: Այդ կշռադատութիւնների զօրութեամբ նա՝ իւր քսան և երկու տարեկան հասակում զնեց Նէյհօֆի կայքը և յետոյ անմիջապէս՝ 1769 թուին ամուսնացաւ Աննա Զուլդգէսի՝ Յիւրիխի մի հարուստ փաճառականի աղջկա վրա,

որ կարողացաւ գնահատել և նշանակութիւն տալ Պետալօցցու ներքին արժանաւորութիւններին, չնայելով որ նա մանկական պարզամտութեամբ չափոնեց նրան իւր բոլոր թերութիւններն ու թոյլ կողմերը: Այդ շաղկապով, որ ընդհատեց Աննայի մահը 1815 թուականին, պէտք է հաստատէր Պետալօցցին այն՝ իւր մի անգամ չափոնած մտքի մէջ, թէ «մարդուս բոլոր բարեբաղդութեան և երջանկութեան աղբիւրը գտնուում է ընտանեկան կեանքի մէջ»: Նէյհօֆում նա չարմար ժամանակ ունեցաւ աւելի մօտից տեսնելու և իմանալու ժողովրդի աղքատութիւնն ու վիշտը, նրա կոպտութիւնն ու վատթար դաստիարակութիւնը: Պետալօցցին հաւաքում էր իւր շուրջը աղքատ երեխաներ, ստիպում էր նրանց ամառ ժամանակ աշխատել դաշտում, իսկ ձմեռը մանել ու ձեռագործով պարապել և այդ միջոցում ուսուցանում էր նրանց: Ընտով նրա մօտ հաւաքուեցան մօտ յիսուն երեխայ: «Ես ապրում էի ամբողջ տարիներով աւելի քան յիսուն թշուառ երեխաների շրջանում. թշուառութեան ժամանակ մասնակից էի անում նրանց իմ հացը, ինքս ապրում էի որպէս աղքատ, նրա համար որ կարողանամ տալ չքաւորներին ապրելու կարողութիւն»: Սակայն Պետալօցցու ծրագրի ընդարձակութիւնը գերազանցում էր առանձին անձի կամ անհատի կարողութիւնից: Տէրութիւնը չէր օգնում նրան, նա ինքը չունէր ամեն բանի մէջ սառնասիրտ հաշուեպահութեան ձիրք (և չստացաւ այդ շնորհքը իւր ամբողջ կեանքի ընթացքում): Նրա ուշքն ու միտքը դարձրած էր ամբողջի վրա, այս պատճառով և զանց էր առնում մանր բաները. նրան պակասում էր գործնական փորձնականութիւն: Երեխաները, թէև շատ աղքատ, բայց մասամբ փափկասնունդ էին, ծնողները կարծում էին թէ մեծագոյն ծառայութիւն են ցուց տալիս, թողնելով նրա մօտ իրանց երեխաները, չափոնում էին դա-

նազան անբաւականութիւններ կամ տանում էին երեխաներին, հէնց որ միայն նրանք ստանում էին նոր շորեր: Կառավարութիւնը չէր պաշտպանում նրա իրաւունքները, և նա ընդհանուր ծաղրածութեան առարկայ էր դարձել: Պետաւոյցցին շատ պարտքերի ենթարկուեց, նա պէտք է հրաժարուել էր իւր գործից և մի քանի տարի անցրել էր իւր կեանքը յետին կարօտութեան մէջ: Նրա հաւատարիմ կիներ, որ գրաւ էր դրել իւր բոլոր կաշքը, ծանր հիւանդացաւ: Նրա բարեկամները կորած մարդ էին համարում նրան, որին անկարելի էր արգէն փրկել: Այնուամենայնիւ նա (այն ամենովը) չարեց այն, ինչ որ պէտք է անէին նրա փոխարէն հարիւրաւոր մարդիկ: Նա անողոքելի և անկարելից սրտով չմերժուեց մարդկանցից և եթէ ժամամիջոցում ևս կասկածում էր վստահանալու իւր և իւր գօրութիւնների վրա, ապա չէր տատանում իւր խոհեմութեան և իւր ընտրած միջոցների նպատակայարմարութեան վրա: Նա հաստատամտութեամբ շարունակում էր գնալ միևնոյն ճանապարհով: Ինքն ապրելով չքաւորութեան մէջ, նա աւելի լաւ, քան մի ուրիշը, կարողացաւ հասկանալ ժողովրդի աղքատութիւնը և այն աղբիւրները, որոնցից նա առաջանում էր: «Ես տարաջ և համբերեցի այն, ինչ տարաւ ու համբերեց ժողովուրդը: Ես տեսայ ժողովուրդն այնպէս, ինչպէս նա էր իրականապէս, և որպէս նա ոչ մէկին չէր երեւացել»: Համբաւը նրա ապրուստը հայթհայթելու գործունէութեան, նրա բազմանոց հարստութեան մասին, նրա սպիտակացրած տները, նրա պերճ գոյքը, մինչև անգամ նրա մի քանի ուսուցիչների սովորատական մետոդն ու ժողովները ընթերցանութեան համար, որոնք կարգուած են հասարակութեան ստորագոյն դասակարգերից, չձգեցին ինձ մոլորութեան մէջ»:

Թէև Պետաւոյցցին սաստիկ վիրաւորուած էր իւր

անյաջողութիւններից, բայց չէր դադարում ձգտել մի և նոյն նպատակին. ոչնչացնել ժողովրդի աղքատութեան աղբիւրը: Իսկ այդ միջոցին, քաջալերուած իւր բարեկամ Իգլիինից, նա առաջին անգամ գրականական ասպարէզ մտաւ: «Ագնաւորի երեկոյեան ժամերում» (Abendstunden eines Einsiedlers) նա աշխատում էր պարզել իրան իւր յատուկ գաղափարները, և այստեղ նա արտայայտեց մտքեր, որոնց վերջը մանրամասնօրէն կարողացաւ պարզաբանել:

«Մարդս, որտեղ և բնակուէր՝ հոյակապ պալատներում թէ ողորմելի խրճիթում, ինչ բան է նա նոյն իսկ իւր գոյութեամբ, ինչիցն է որ այդ չեն յայտնում իմաստունները, ինչո՞ւ համար արդեօք բարձր ու վսեմ հանճարներին չէ յաջողում թափանցել մարդկային բնութեան գաղտնիքի մէջ: Պիւղացին անգամ գիտէ այն ցուլի բնութիւնը, որ ինքը գործ է ածում: Միթէ հովիւը չէ ուսումնասիրում այն գաւունքի բնութիւնը, որոնց նա արածեցնում է. ինչո՞ւ համար հւրեմն միմիայն մարդս չէ աշխատում հասկանալու իւր բնութեան կարիքները, որ կարողանար հիմնել նրանց վրա իւր բազդը և բարօրութիւնը, ինչո՞ւ նա չէ որոնում այն ճշմարտութիւնը, որ իրան բաւականութիւն տար հոգու խորութեան մէջ, զարգացնէր նրա կարողութիւնները և բերկրութիւն առնէր նրա կեանքը»:

«Մեր բնութեան բոլոր հիմնական զօրութիւնները, որոնք յայտնում են մեր ներքին բարեկեցութիւնը, չեն պատկանում արուեստի և պատահականութեան պարզեցմանը: Նրանց նախասկզբնական սաղմերը ծածկուած են իւրաքանչիւր մարդու բնութեան մէջ, նրանց զարգացումը մարդկութեան ընդհանուր կարիքն է: «Բոլոր մարդիկը իրանց բնութեամբ միակերպ են և պէտք է ընթանան դէպի իրանց նպատակը մի ճանապարհով: Այս պատճառով և մարդկային բնութեան նոյն ինքն գոյութիւնից դուրս բերած

ճշմարտութիւնը կը լինի ընդհանուր մարդկային ճշմարտութիւն, հազարաւոր թշնամիներ հաշտեցնող մի միջոց։ Հասցնել մարդու հիմնական էական կարողութիւնը զարգացման բարձր աստիճանին, նոյն իսկ բնութիւնից ցոյց տուած ճանապարհով, — ահա մարդկային կրթութեան ընդհանուր նպատակը։ Վարժութիւնը և կարողութիւնը՝ յարմարեցնել իւր կարողութիւնները և գիտութիւնները կեանքի զանազան դէպքերին և հանգամանքներին — չափազանց կրթութեան գործ է։ Բայց վերջինս պէտք է հպատակուի միշտ մարդկային կրթութեան նպատակին։ Ով մարդ չէ ներքին զարգացած կարողութիւններով, ապա նրան պակասում են գրաւականներ, որոնք որոշելու էին նրա ամենամօտ նշանակութիւնը, և այդ պակասութիւնը չէ զնւում ոչ մի արտաքին գերազանցութեամբ։

«Բնութիւնը զարգացնում է մարդու բոլոր կարողութիւնները շարժման միջոցով, և նրանց աճումն կամ առաւելութիւնը կախուած է գործնական յարմարութիւնից։ Բնութեան օրէնքը մարդու զարգացման համար կայանում նրա տեղեկութիւնների, ընդունակութիւնների և բնածին գրաւականների յարմարեցնելու և կատարելագործելու մէջ։

«Գերդաստանի հայրը չպէտք է ձգտի իւր երեխաների մտաւորական կարողութիւնները հեռաւոր առարկաների վրա, մինչև որ նրա միտքը բաւական ամրութիւն չը ստանայ մօտաւորագոյնի մէջ վարժուելով։ Հայրը պէտք է փայտի երեխայական կարողութիւնների չափազանց լարողութիւնից կամ ձգտումից։ Ով չէ հետեւում բնութիւնից սահմանուած այդ կարգին, նրանք աւերում են իրանց մէջ իրանց սեփական կարողութիւնները և խանգարում են իրանց ներքին գոյութեան հաւասարակշռութիւնը։ Այդպէս դիպուածում է լինում, երբ սակաւ առ սակաւ չափա-

րաստելով իրանց միտքը իշալական առարկաների ուսումնասիրութեան և ընդունակ չլինելով նրա ճշմարտութիւնը ճանաչելու, այնպիսի առարկաների են ձեռնարկում, որոնք պարունակում են լոկ բառեր և նրբաբանութիւններ, և այդպիսով իրանց հոգեկան զարգացման հիմքը փոխանակ առարկաների դնում են դատարկ հնչիւններ և բառեր։ Արուեստական ճանապարհը, որի վրայով ամենայն տեղ առաջնորդում է ուսումնարանը, ջանալով իրերի բնական կարգը շինել արուեստական՝ գրականական տեսակէտից նայելով, տալիս է մարդուն կեղծ և խաբեբայական փայլ, որ ծածկում և թաղցնում է ներքին դատարկութիւնը և անգործութիւնը, և բաւականութիւն է տալիս այնպիսի ժամանակներին, որպիսին է մեր դարը։

«Աւսուցման հարկադրողական և իմաստակաբար անփոփոխ եղանակն նոյնպէս ընդգիմաբանում է զարգացման բնական ընթացքին։ Բնութիւնն առաջնորդում է դէպի ճշմարտութեան գիտութիւնը առանց ամենայն իմաստակութեան։ Բնութեան մէջ ամեն ինչ ընթանում է ազատ, ոչ մի տեղ չկայ զարգացման ստիպողական ընթացք։ Մարդս կորցնում է իւր հոգու այն հաւասարակշռութիւնը, որ կազմում է նրա գործութիւնը, երբ նրա միտքը չափազանց միակողմանի և չափազանց գորեղ կերպով ձգտում է դէպի մի առարկայ։ Այն կրթութիւնը, որ տալիս է նոյն իսկ բնութիւնը, բռնութեամբ չէ, բայց նա զանազանում է հաստատութեամբ, և այն կարգի մէջ, որին հետեւում է նա, նկատւում է խիստ հաշուետեսութիւն»։

«Ճշմարտութեան առողջ զգացմունքը ծնւում է նեղ շրջաններում, մարդկային առողջ իմաստութիւնը հաստատւում է մեր աւելի մօտաւոր չարաբերութիւնների գիտենալու և աւելի մօտաւոր գործերը հաստատ հիմքի վրա կարգաւորելու մէջ»։

1798 թուին յայտնուեց Պեստալոցցու մի նոր հրատարակութիւն. «Հետախուզութիւն մարդկութեան զարգացման բնական ընթացքի վրա» (Nachforschungen über den Gang der natur Entwicklung des Menschen-geschlechts),—հեղինակութիւն, որ երևան գալուն քիչ չօգնեց Պեստալոցցու ծանօթութիւնը Ֆիխտէի և նրա ուսման հետ, Լաֆատէրի տանը, Գրաւուած Ֆիխտէի գաղափարներով, նոյնպէս և Ռուսսօն կարդալով, Պեստալոցցին աշխատում է այդ հեղինակութեան մէջ ցոյց տալ այն տեղը, որ պատկանում է երիտասարդութեան դաստիարակութեանը՝ ժողովրդական և արքունական կեանքի ամբողջ շարքի մէջ։ Նա հարցնում է իրան. ինչպիսի բան եմ ես, ինչպիսի բան է բոլոր մարդկային սեռը, ինչ շինեց ինձանից կեանքը և ինչ շինեց կեանքը բոլոր մարդկութիւնից, որպիսի հիմքերից է ելանում իմ սեփական գործունէութիւնը, և որպիսի հիմքերից է ելանում բոլոր մարդկութեան գործունէութիւնը։ Մարդունախանգընական զգայական դրութեան տկարութիւնը աստիճանաբար բերում է նրան դէպի գիտութիւն։ Գիտութիւնը տանում է նրան դէպի վաստակ, վաստակը՝ դէպի ստացում, ստացումը՝ դէպի հասարակաց վիճակ, հասարակաց վիճակը—դէպի կարողութիւն և երևելի լինելը, թէ մէկը թէ միւսը՝ դէպի տէրութեան հպատակութիւն, և վերջինները՝ դէպի ազնուականութիւն և ստրկութիւն։ Այդ բոլոր հանգամանքները յայտնում, առաջ են բերում դրական օրէնքներ, իսկ այդպիսի օրէնքների պակասութիւնը տանում է դէպի կամեցողութիւն, բռնակալութիւն և ծառայութիւն, դէպի ապօրինութեան դրութիւն. բաց մենք գտնում ենք մեր մէջ մի տեսակ բնական բարութիւն, որի հետ սերտ կապուած է կրօնը։ Պեստալոցցին այդ հիմքերի վրա է կառուցանում մարդկանց հասարակութիւնը և նրա հետ

ճշմարտութեան ու արդարութեան գաղափարները երեք տարբեր տեսակով, աչինքն՝ որպէս սկզբնական, բնական դրութիւն, որ հիմնուած է բնագոյման վրա, որպէս հասարակաց դրութիւն և, վերջապէս, որպէս բարոյական դրութիւն։ Բնական դրութիւնը նրա կարծիքով կենդանական անեղծականութեան (չխանգարուած լինելու) վերին աստիճանն է։ «Այդ դրութեան մէջ մարդս իսկ իւր բնագոյման երեխան է, որ անկեղծ անհոգութեամբ անձնատուր է լինում իւրաքանչիւր զգայական զուարճութեան։ Այդպէս և մարդս, որպէս նորածին մանուկ, դուրս գալով բնութեան ձեռքից, ամենևին անմեղութիւն է։ Այդպիսի դրութիւնը շարունակում է մինչև որ նա չէ իմանում չարութիւն, առաջին սխալագործութեան հետ, առաջին մոլորութեան հետ նա արդէն իւր քայլով անցնում է այն կէտը, ուր ընդհատում է նրա բնութեան անեղծականութիւնը (չխանգարուածութիւնը)։ Այդ վաղկեանից, իւրաքանչիւր նոր մոլորութեան հետ, մարդս երեխայի նման հետզհետէ հեռանում է նախասկզբնական, բնական դրութիւնից մինչև անվախճանութիւնը»։ *)

Հասարակաց դրութիւնը, էապէս, բնական դրութեան սահմանափակութիւնն է. անհոգ վաշելութիւնը բնական դրութեան բաժինն է, չոյսը և համբերութիւնը ընդհանրական դրութեան բաժինն է, որովհետև բոլոր սօցիալական կեանքը հիմնուած է իրերը ներկայացնելու վրա, որոնք ներգործութեամբ չկան։ Դա է երևակայութիւն (պատկերացում)։ Սեփականութիւնը, ստացումը, զանազան պարապմունքները և դասակարգերը, օրէնքները—այդ բոլորն արուեստական միջոցներ են բաւակա-

*) Այստեղ ակնհայտ է, որ Պեստալոցցին ընկնում է Ռուսսօյի մտքերի ընթացքի մէջ։

նութիւն տալու մեր զգայական բնութեանը, զգայական ազատութեան պակասութեան ժամանակ: Նրանց նպատակն է մեզ պահպանել և պաշտպանել, սեփականութիւնը իրականացնում է մեր բնածին զօրութիւնը մեզ պահպանելու համար. օրէնքը և իշխանութիւնները ընդդիմանում են մեր բնածին պաշտպանողական զօրութեան. ընդհանրական կեանքի մէջ մարդս ստիպուած է գործ ածել իւր այն մարմնական և հոգեկան զօրութիւնները, որոնցով բաւականութիւն են ստանում նրա առօրեայ կարիքները, դորձ ածել հոգու բոլոր միւս ընդունակութիւններից ևս առաւել և, հետեւապէս, նրանց վնասի համար:

«Իրանով խանգարւում են մեր բնածին կարողութիւնները, և այստեղից բղխում են մասնաւորական և միաբանական հոգու զանազան տեսակները. ազնուապետութիւն, միջակ զասակարգ, դիւանակալութիւն և այլն: Բայց մեր բնութեան խորութեան մէջ ներգործում է մի այլ զօրութիւն, որ բղխում է ոչ զգայական բնութիւնից և ոչ սօցիալական դրութիւնից, այլ մարդուն յատուկ բարոյական զգացմունքից»: Որպէս բարոյական էակ, ես զգում եմ իմ մէջ զօրութիւն, որովհետեւ ես ունիմ գոյութիւն, բայց ունիմ գոյութիւն նրա համար, որ նա ունի գոյութիւն: Ես կատարելագործում եմ ինքս ինձ, երբ այն, ինչ ես պէտք է անեմ, ընդունում եմ իբրեւ չափ այն բանի, ինչ բան կամենում եմ ես անել: Ես զգում եմ ինձ բարոյական զօրութիւն:

Միայն այդ, իմ բնածին եսականութիւնը գտնելու և հոգու վերին պահանջներին հպատակեցնելու ճանապարհով ես կարող եմ վերականգնեցնել իմ ներքին ներդաշնակութիւնը: Բարոյականութիւնը զուտ անհատական բնութիւն ունի և չէ կարող պարունակել մարդկանց մէջ եղած յարաբերութիւններում: Ինչպէս ոչ ոք չէ կարող զգալ ինձ

համար, թէ ես կամ, այնպէս էլ ոչ ոք չէ կարող ինձ համար զգալ, թէ իմ խիղճը հանդիստ է: Զուտ բարոյական են ինձ համար միայն այն շարժառիթները, որոնք լիովին յատուկ են իմ անհատականութեան:

Որպէս բարոյական էակ, ես արդիւնք եմ իմ յատուկ կամքի. ես կարող եմ իմ գիտութիւններով ազնուացնել ու կատարելագործել ինքս ինձ և բաղդաւորել մարդկութիւնը: Դէպի հակառակ հետեւանքներն է տանում գիտութիւնը, որպէս արդիւնք հասարակութեան, — բնականին հակառակ ճանապարհ, որով գնում է մեր մտաւոր զարգացումը ճեմարաններում, լսարաններում ու ուսումնարաններում և որ ընդդիմաբանում է մեր ընտանեկան կեանքի կարիքներին: Միւս կողմից դէպի այդպիսի իսկ ալլանդակ հետեւանքներն են տանում հակաբնական հալածանքները ընդդէմ մտաւորական և բարոյական կրթութեան. հալածանքներ, որոնք կատարելապէս զանց են առնում աչքից ժողովրդի ընտանեկան բաղդաւորութեան հիմքերը: Այդ հակաբնական ձգտումը դէպի դատարկ բազմազիտութիւնը մի կողմից, իսկ միւս կողմից — հակաբնական հալածանքն ընդդէմ շահաւէտ և ամենահարկաւոր գիտութեան, տանում են ժողովրդական կրթութիւնը դէպի ալեւորուող Եւրոպան, կամ դէպի մեր հիւանդոտ երեւակաշնութեան դատարկ ցնորքը, կամ դէպի դարշահոտ ճահիճը, որով աղտեղում ենք մեր տղեղ և զգորատեսիլ կենդանականութեան մէջ: Ճիշտ այդպէս է և կրօնը: «Որպէս իմ սեփական արդիւնք նա ճշմարտութիւն է: Որպէս արդիւնք ամբողջ հասարակութեան, նա վաղրենի բնութիւն է արուեստական ջերմասեռեակում (serre chaude) իւր ձեռքում գտնուած, բռնաւորական և կեղծաւորական ղէնքով»:

Ուրեմն, ինչ եմ ես որպէս բնութեան արտադրու-

Թիւն: Մաքուր բաց կոպիտ և չմշակուած մարմար, խոր թաղուած իմ անասնականութեան մէջ, բաց որպէս անդամ հասարակութեան և որպէս անհատ՝ պարզեւատրուած մի աշխարհի զօրութեամբ, որով կարող է ազատուել իւր անասնական բնութիւնից և մշակուել երկու կերպ. մի կողմից հասարակութեան միջնորդութեամբ, միւս կողմից իւր միջնորդութեամբ:

Ինչ եմ ես որպէս հասարակութեան արդիւնք: Բոլոր հասարակական գրութիւնը հիմնուած է իմ նախնական զգայական բնութեան փոփոխութեան վրա և այդ գրութեան մէջ ինձ միապէս պակասում է որպէս բնածին կարողութիւնների նախասկզբնական ներդաշնակութիւնը աշխատէս և բարոյական կատարելագործութեան ընդունակութիւնը: Այդ գրութեան մէջ ես պարտաւոր եմ գոհել իմ մարդկութիւնը իմ հասարակական գրութեան:

Վերջապէս, ինչ եմ ես որպէս արդիւնք իմ սեփական անհատականութեան: Որպէս արդիւնք իմ սեփական անհատականութեան, ես պարտաւոր եմ հասնել ամենաշն կատարելութեան, որին ես միայն ընդունակ եմ իմ բնութեամբ: Տիեզերքի շինութեան համար պիտանի է միայն լաւ մշակուած քար: Առանձին անհատների բարոյականութիւնը սերտ կապուած է նրանց զգայական բնութեան հետ և նրանց հասարակական շարաքերութիւնների հետ, բաց բարոյականութեան գոյութիւնը բոլորովին հիմնուած է իմ կամքի ազատութեան վրա, այսինքն իմ անձնականութեան աշն չատկութեան վրա, որի հետեւանքով ես խոստովանում եմ ինձ բոլորովին անկախ իմ զգայական յօժարութիւններից, կարողանում եմ չատկապէս նուիրել ինձ իմ սեփական կատարելագործութեան և ոչնչացնել իմ մէջ ներքին հակասութիւնները (հակառակաբանութիւնները):

«Լինհարդ և Գերտրուդ», «Կրիստոֆ և Ելզա» հեղի-

նակութիւններում Պետալօցցին պարզ գոյներով նկարագրում է ժողովրդի իսկական դրութիւնը և ներկայացնում է մի և նոյն ժամանակ ընտանեկան դաստիարակութեան դադարաւոր, որ համաձայն է ժողովրդական կեանքի և բնական շարաքերութիւնների իսկական գրութեան հետ: «Ես տեսայ ժողովրդի աղքատութիւնները, ասում է նա, ու Լինհարդ և Գերտրուդան ցաւակցութեան հառաչանքներ էին, որոնք պատճառեցին այդ աղքատութիւնները»: *)

«Ամբողջ կեանքիս միակ խնդիրը ես դրի ժողովրդի բարօրութիւնը, որի վատաբաղութիւնը ես զգում եմ աշխատէս, ինչպէս զգում են քչերը, որովհետեւ ես ծանօթ եմ նրա խեղճութիւնների հետ, ինչպէս ծանօթ են նրանց հետ քչերը: «Լինհարդ և Գերտրուդան» առաջին միութարական խօսքս էր խեղճերի և անօգնականների համար: Դա եղաւ իմ առաջին յորդորական խօսքը նրանց, որոնց աղքատները և անօգնականները Աստուծոյ տեղ են ընդունում: Դա եղաւ իմ առաջին յորդորական խօսքը գիւղական մայրերին՝ իրանց որդիների համար լինելու աշխատէս, ինչպէս մարդկանցից ոչ մէկը չէ կարող լինել, բացի իրանցից»:

Այդ գրքում Պետալօցցին, Ռուսսոյի նման, չաչտաչում է աշն միտքը, թէ երեխայի դաստիարակութիւնը պէտք է սկսել նրա ծնունդու առաջին րոպէից: «Դեռ օրօրոցի մէջ, բացառանշում է նա, պետք է խել դաստիարակութեան գործը կոչը անմիտ դէպքի ձեւերից և տալ

*) Lienhard und Gertrude մեծ մանկավարժի այդ պատմութեան հարազատ թարգմանութիւնը կատարել է մեր նշանաւոր հոգեւորականներից մէկը՝ Խորէն Եպիսկոպոս Ստեփանէն, որ իսկապէս արժէ կարդալ: *) Christoph und Else.

1692-54

աւելի արուեստական ձեռք, որ հազարամեայ փոր-
ձից ունել է բնութեան չափոնական օրէնքները: «Ընդհանուր կրթութեան կարեւորութիւնը յատուկ է
բոլորին՝ սկսած օրօրոցից: Առանց բաւականութիւն տա-
լու նրան, տարրական կրթութիւնը չէ ունենում գլխա-
ւոր կէտ՝ մեր բոլոր կարողութիւնները ամրապէս զար-
գացնելու և նրանց միմեանց հետ հաստատապէս կա-
պելու համար: Եւ այդ ընդհանուր կրթութեան մէջ
արուեստը, բնական զարգացման նման, պէտք է դուրս գալ
մարդկային բնութեան միութիւնից և միայն այդ ճանապար-
հով կարող է հասնել կապի և ներդաշնակութեան իւր
հետեւանքների մէջ»:

Ուն կարող էր դիմել Պեստալոցցին, եթէ ոչ մօրը,
որին երեխան յատկապէս պատկանում է իւր կեանքի ա-
ռաջին հասակում: Հասկանա՞ք՝ որ առաջին հասակի ամբողջ
դաստիարակութիւնը կախուած է անչափող կրթութիւնից
աւելի ուշ տարիներում: «Ես կամենում եմ ժողովրդական
կրթութեան գործը յանձնել մայրերին»: Ահա այն գրքի
հիմնական միտքը, որ պէտք է քննենք: Գերտրուդան,
բարեսիրտ, բաց թող լինհարդի կինը, ներկայանում է
մօր օրինակ կամ գաղափար: Նրա տնտեսութիւնը և
մանկավարժութիւնը կազմում են Պեստալոցցու գաղա-
փարը: Գերտրուդան բոլորովին նուիրուած է մայրենի սի-
րոյն, կարողանում է կենդանացնել իւր երեխայի մէջ կրօնի,
սիրոյ, յարգանքի և վարկի հիմքերը: Սիրով հոգս ու խնամք
տանելով երեխայի վրա, նա զարթեցնում է նրա մէջ
կեանք, նա կարողանում է՝ աճող և զարգացող երե-
խան յանկուցանել դէպի ինքը, դէպի տունը, դէպի մարդ-
կութիւնը և, դէպի մարդկութիւնը սէր ունենալու հետ
միասին, զարթեցնել սէր դէպի աստուածութիւնը: Նա
ճանօթացնում է իւր երեխային գիտութեան տարրերի

հետ, առարկաների թուի ու ձևի հետ և զարթեցնում է նրա
մէջ գործնական կեանքի գործունէութեան սկզբունքները:
Նա մինչև այն աստիճան մայրենի փորձականութիւն ունի,
որ նրա հետ խորհրդակցում են գիւղական ուսումնարան
կառուցանելու միջոցին: Բացի դրանից նա աշխատում է
և հոգս է քաշում տան վրա առաւօտից մինչև երեկոյ: Եթէ
ընտանեկան յարկը դադարում է սրբազան տաճար լինելուց,
եթէ մայրը չէ գրգռում երեխային դէպի մտաւոր և
բարոյական կեանք, ապա այնտեղ անկարելի է սօցիալա-
կան շարաքերութիւնների արմատական վերանորոգու-
թիւն: Ահա Պեստալոցցու համոզմունքը, որ երևում
է նրա «Լինհարդ և Գերտրուդա» գրքի մէջ:

Միայն թէ Պեստալոցցու «Լինհարդ և Գերտրուդայի»
այդ հիմնական միտքը շատ ընթերցողներ հասկացան,
Պեստալոցցու շրջապատողներից մի քանիսը կարդացած լինե-
լով այդ գիրքը, ժողովրդական խանդարման աղբիւրը գտան
միակողմանի և յատկապէս գիւղական կարողութիւնների
մէջ: Այդպիսի թիւը հասկացողութեանը հեղինակն աշխա-
տում էր ընդգիծադործել այն գրքի մէջ, որ գրեց ձմեռ
Ժամանակ (1781—1782) «Կրիստօֆ և Էլզա» վերնագրով:
Կրիստօֆի մի համեստ գերդաստանատիրոջ, գիւղի առաջին
գիւղացիներից մէկի ձեռքն ընկաւ «Լինհարդ և Գերտրուդա»
գիրքը: Կարդացած լինելով նրան և դնելով դարեկի վրա աս-
տուածաճաշի, աղօթագրքի և Իզելինի հեղինակութիւնների
կարգում, նա վճռեց երկրորդ անգամ կարդալ նրան իւր
բարեկամների հետ, ձմեռալին երեկոները: Նրա կին Էլզան,
նրա մշակ հովտը, նրա երեխաները և ծառաները ներկայ
էին գտնվում աշխատանքը ձեռներին այդ ընթերցանու-
թեան Ժամանակ, և իւրաքանչիւրն անկեղծաբար յայտ-
նում էր այն մտքերը և զգացմունքները, որ զարթեցրել
էր նրա մէջ գիրքը:

«Ընթերցող», ասում է Պետալօցցին իւր հեղինակութեան սկզբում, «այս գիրքը մի փորձ է դասագրքի, որ նշանակուած է մարդկութեան ընդհանուր ըշախական ուսումնարանի—ընտանեկան շրջանի համար: Ամբողջապէս այս հեղինակութիւնը քաջ առ քաջ հետեւում է «Լինհարդ և Պերտրուզայի» բովանդակութեանը: Բոլոր առաջ բերած անձանց նպատակը և գիտաւորութիւնն է ուսում ու խրատ, և այդ նպատակին զոհ է բերած ամեն ինչ, մինչև անգամ ներգործող անձանց զգեստը: Եթէ իմ փորձը ձեռնտու լինի հասարակութեան շատ դասակարգերի յառաջադիմութեան համար ըշախական գիտութիւնների մէջ, ապա ես դրանից աւելի չեմ ցանկանայ»: Միայն թէ այդ գիրքը, ինչպէս ասում է Պետալօցցին երկրորդ տպագրութեան յառաջաբանում, չընկաւ ժողովրդի ձեռքը: Այն հայեացքները մանկավարժութեան վրա, որոնք տիրապետում էին ինձ շրջապատող ամենամօտ շրջանում, այս գրքի զրաժ ժամանակ բոլորովին ընդդիմաբանում էին սրա (գրքի) ուղղութիւններին: Այն ժամանակ ջանք էին անում բազմացնել անօգուտ գիտութիւնների միջոցները և անչափ շատացնում էին հրահանգների և դասագրքերի թիւը, որոնք լցուած էին այնպիսի դպրոցական գիտութիւններով: «Իմ գիրքն այդպիսի բան չէր ուսուցանում. նա միայն զարթեցնում էր նրա մէջ, հրաւիրում էր դէպի նոր կեանք այն, ինչ որ ժողովուրդը իմանում էր առաջուց սեփական փորձով, ինչ որ նա ինքն արդէն խոստովանում էր և ինչ որ առաջ իւր ժառանգութիւնն էր»: Ես աշխատեցի ընդարձակել ժողովրդի տեղեկութիւնների շրջանը, ծանօթացնելով նրան իւր յատուկ գրութեան և իւր ամենամօտ շրջանի շրջապատողի հետ»: Այդպիսով գիրքը չունեցաւ այն յառաջադիմութիւնը, որ սպասում էր նրանից Պետալօցցին և մնաց օտարօտի ժողովրդի համար: Եւ իրօք,

առանձին ընտիր տեղերի հետ կարգով, գրքի բնաւորութիւնն ամբողջի մէջ անցաջող էր: Նրա մէջ կար կեանք և ազդեցութիւն, երկար խօսակցութիւնները ծանր և աշխատեցուցիչ էին, իսկ երեւելիները և զօրեղները վիրաւորվում էին Պետալօցցու կարծիքով թէ շէնքերի մէջ ամենաին չէին լինի արու մեղուներ, եթէ նրանք չունենային իրանց նախատիպերը քաղաքային բնակիչների բարձրագոյն դասակարգերում և դասերում:

Այն միջոցին ֆրանսիական յեղափոխութիւնն ընդգրկեց և Զվէցարիային ու խորտակեց հին ազնուապետական կիսով չափ ապականուած ձեւերը, հին կանտօնական կառավարութիւնն ընկաւ և ամբողջ Զվէցարիան պէտք է ֆրանսիական ներդաշնակութեամբ դառնար մի անբաժան հասարակապետութիւն, հինգ վերատեսուչների կառավարութեան ներքոյ: Այդ վերատեսուչներից մէկը՝ Լը Գրանը (Le Grand) Պետալօցցու բարեկամն էր: Հէնց դա էլ ուղարկեց Պետալօցցուն, որի մէջ այն միջոցին հասունացած էր «դպրոցական ուսուցիչ լինելու» միտքը ֆրանսիացիների աւերած Ստանց դղեակում, ուր Պետալօցցին հաւաքեց իւր շուրջը «անցեալ պատերազմում սպանուած Զվէցարացիների» որբացած զաւակներին: Զուտով Պետալօցցին բնակուեց կարօտութեան և հոգսերի մէջ, Ուրսուլինեան մենաստանում, շրջապատած ութսուն սաստիկ սոպուացած երեխաների խմբով: «Առաւօտից մինչև երեկոյ ես նրանց մէջն էի», պատմում է նա իւր «Պետալօցցին Ստանցում» և «Պերտրուզա» հեղինակութիւններում, «և մասնակից էի անում նրանց կերակրութեան: Ես ամենից աւելի վաղ էի զարթնում և ամենից աւելի ուշ էի մտնում անկողին: Ես հոգս էի քաշում ցաւագարների վրա, իմ արտասուքները խառնվում էին նրանց արտասուքների հետ, նրանց ժպիտը երջանկացնում էր ինձ»:

Հոգսերի վրա աւելացաւ այդ երեխաների ազգականներին զԺգոհութիւնը, երկելը՝ թէ նա, որպէս հերետիկոս, կրկնօրէն նրանց հոգիները: Նրա սեփական անհմտութիւնը դպրոցական գործի մէջ՝ որի հետեւանքն այն եղաւ, որ նա պէտք է ինքն իւր համար հնարել էր ուսուցանելու մետոդ, ստիպեց նրան մտածել մատակարարութեան միջոցներին և նպաստներին հասարակ ձև տալու մասին: Նրա խորամտ միտքը գտաւ նրանց և նրա դէպի մարդկութիւնն ունեցած սաստիկ սէրը չաղթեց բոլոր արդելքներին: Իսկ այստեղ մեծ և զօրաւոր գիւտեր գործեց այն զօրութիւնների քանակութեան և աստիճանի վերաբերութեամբ, որոնք ընդհանրապէս յատուկ են մանկական հասակին, և այն քանակութեան և էութեան վերաբերութեամբ, որ ինչ հնարաւոր և կարելոր է ժողովրդական կրթութեան համար:

Ստիպուած լինելով ուսուցանել երեխաներին միայնակ, առանց օգնականների, Պետտալօցցին մտածեց ուսուցանել շատերին միաժամանակ, բարձր ասելով և ստիպելով աշակերտներին խմբով կրկնել ասածը: Վերջինս տալիս դարձաւ և այդ տակտը զօրեղ կերպով տպաւորում էր երեխաների մտքի մէջ ասածը: Հէնց այստեղ նա իմացաւ, թէ ինչպէս կարելոր է նախապէսական մատակարարութեան ժամանակ գործը հասցնել կատարելութեան մինչև չայտնի աստիճանի և նկարչութեան, վաշելչադրութեան միջնորդութեամբ զարգացնել ուսանողների մէջ ինչպէս գիտողականութեամբ ստացած պատկերները, այնպէս և գեղեցկութեան ու կարգի զգացմունքը: Հէնց այստեղ տեսաւ նա, «ինչպէս սեփական զօրութեան և ընդունակութիւնների խոստովանութիւնը զարթեցնում է երեխաների մէջ ուրախ հոգեկան գուարթութիւն և խրախույս

է տալիս նրանց դէպի նորանոր յառաջադիմութիւններ, ինչպէս անպայման հարկաւոր է երեխաների մէջ հաստատուն ընթացական գիտութիւնների պաշար դնել և զարգացնել նրանց լեզուն առաջ, քան թէ նրանք կրսկսեն ուսանել գրագիտութիւն»: Այդ ճշմարտութիւնները վրա մինչև այն ժամանակ կասկած անգամ չէին տանում նախասկզբնական վարժարանները: «Ես խնդիր դրի ինձ համար», ասում է Պետտալօցցին, «Ժողովրդական կրթութիւնը հիմնել հոգեբանական սկզբունքի վրա, դնել իբրև հիմք նրա գիտողութեամբ ստացած իրական գիտութիւնները և կորզել նրա անհիմն բառագիտութիւնը ոչնչութեան վրայից: Ես զգացի, որ կարող եմ չայտնել մարդուն այդ ծրագիրը խորին հայեցողաձքով իրերի վրա և անկողմնապահութեամբ: Բայց կարճատես և կողմնասէր ամբոխին, որ նման է այն սագերին, որոնք դուրս գալով ձուերից, կերակրվում են ախոռում ու խոհանոցում և որի հետեւանքը լինում է այն, որ կորցնում են թուշելու և լողալու ընդունակութիւնը, — այդ կարճատես ամբոխին ես չկարողացայ մեկնել իմ ձգտումը»:

1799 թուին ֆրանսիացիները արտաքսեցին Պետտալօցցուն մենաստանից, և նա ստիպուած էր ուղարկել երեխաները իրանց ազգականներին: Ուժի չափազանց լարողականութիւնից *) նրա ջղերը խանգարուել էին. նա փորձեց մարդու դրութիւնը նաւաբեկութիւնից յետոյ, և չիմարներն ամենայն դէպքում ճաղրում էին նրան, ինչպէս ճաղրածութեան են տալիս ամենայն զօրձ, որ խորտակվում է արգելքներից, որոնց ջանձնառուն չկարողացաւ հեռացնել: Հուրնիհէլում նրա առողջութիւնը

*) Ուրբան զոհեր է պահանջում մարդկութիւնը իւր վերին նպատակներին հասնելու համար...

շուտով վերականգնեց, և նա նոր զօրութիւններով սկսեց կատարումն տալ իւր մեծահոգի դիտաւորութիւններին, սկզբնական ուսուցչի յատկութեամբ Բուրգօրֆում (Բէյրնի կանտօն):

Ոչինչ բանի չհարկաւորուեց և այն հանգամանքը, որ գիւղացի Աֆֆրին մի անգամ չաչտնեց. «Պեստալօցցու փառքը մեզ վրա պարտականութիւններ է դնում, և եթէ մենք մասնակից չլինենք նրա գործին, ապա կարող ենք ասել. «ձվէցարացիները բուրգունդական ավագը՝ Տալսեցին արձաթի կշռով (ճանրութեամբ)»: Մեծ մասը նայում էր Պեստալօցցու վրա, որպէս «գարոցական ուսուցիչ-արուեստաւորի վրա, որ ջանք է անում նրա համար, որ մի կտոր հաց աշխատէ իւր համար»: Պերչապէս 1801 թուին նրա տնօրինութեան յանձնեցին Բուրգօրֆ հնաշէն դղեակը: Այստեղ նա կարողացաւ հիմնել իւր սեփական կրթարանը և այստեղ նա անցրեց իւր կեանքի ամենաերջանիկ և երանելի ժամանակը: Մի անխոնջ և քրտնալատաւ դործունէութեան սկիզբն դրուեց: Պեստալօցցու հետ միացան շատ հմուտ մարդիկ: Մատակարարութեան առարկաները մետաղիքաբար մշակուեցան Պեստալօցցու սկզբունքների համաձայն: Նա ինքն անդադար աշխատում էր. լցնում էր ամբողջ թերթեր վանկերով, թուանշաններով և այլ կարգերով, ջանք էր անում բոլոր զօրութիւններով՝ հետապնդել տարրական հիմքերը, բացատրել նրանց ամենամեծ պարզութեամբ և ապա կատարելապէս միաւորել և կապել նրանց միմեանց հետ: «Հազար անգամ», ասում է նա, «կարծում էի, թէ մօտեցել եմ նպատակիս, բայց չգտնելով ոտներիս տակ հաստատուն հող, ես առանց համբերութիւնս կորցնելու, նորից սկսում էի իմ հետազոտութիւնները»: Եւ Պեստալօցցին յառաջադիմութիւն ունեցաւ իւր գործի մէջ, որով-

հետեւ առաջ էր տանում նրան ոչ թէ մեքենայաբար, այլ խորին մտքով, որովհետեւ ունէր այն մէջը, որ չէ յղկում արգելքներից: Այդպիսով նա շուտով գտաւ այն օրէնքները, որոնցով մեր հոգին ստանում և պահպանում է արտաքին տաւաւորութիւնները, նա իմացաւ, որ միայն ուսումն ու դաստիարակութիւնը պէտք է օգնեն բնական զարգացման, իսկ մատակարարման արուեստը պէտք է իսկապէս հիմնուի «երեխայական մտքերի յարմարութեան և աստիճանաբար ընթացող կարգի վրա», այնպէս որ ուսուցման սկիզբն և հեռագոյն ընթացքը ուսանողների կարողութիւնների զարգացման հետ զուգահեռաբար ընթանալին: Այդպէս, այդ աստիճանաբար ընթացող կարգի ուսումնասիրութիւնը Պեստալօցցու ղլխաւոր խնդիրն էր: Զուտով նա արեց այն գիւտը, թէ փոքրահասակ երեխաները ցոյց են տալիս չափազանց ձգտումն՝ ծանօթանալու այն առարկաների հետ, որոնք նրանց առաւել մօտ են, և շուտով ստանում են սովորութիւն՝ որոշակի արտաշնչելու իւրեանց մտքերը նրանց վրա, թէ բոլոր վերացական հասկացողութիւնները դառնում են բառերի դատարկ ժողովածու, եթէ չեն հիմնուած դիտողութեամբ ստացած պատկերների վրա և թէ այդ պատճառով ղլխաւոր նպատակը պէտք է լինի զգալի առարկաների քննութիւնը և ոչ թէ գրագիտութիւնը, գրութիւնն ու թուաբանութիւնը: Այս պատճառով Պեստալօցցին պահանջում է. նախ՝ որ ուսումը, այն ժամանակից սկսելով, երբ երեխան գտնվում է մօր վերատեսչութեան ներքոյ, տարբերխաչին կարողութիւն՝ ընդունելու զանազան զգացմունքներով այն տալաւորութիւնների խառն մասսան, որոնց ներկայացնում է բնութիւնը, և որ նա այդ խառն (անկարգ) մասսայում ընտելանար զանազանելու առարկաները, բաժանելու նմանը, միասեռը և ցլասեռից: Երկրորդ՝ որ երեխայա-

կան զխտորութեան շրջանը հետզհետէ առաւել և առաւել ընդարձակուէր։ Երրորդ՝ որ այն պատկերները, որոնք հասած են մինչև երեխաների ընդունելը, տպաւորուէին նրանց մտքում որոշ պարզութեամբ և ներդաշնակաւոր կարգով և որ այդ պատկերներին ընծայուէր պատշաճաւոր նշանադրութիւն, անուն։ Երեխայի մտքում ամրապէս տպաւորուած այդպիսի պատկերներից իւրաքանչիւրի հետ, մեծ դիւրութեամբ և գրեթէ ակամայաբար միանում է համապատասխան պատկերների և նրանց ազդակից հասկացողութիւնների ամբողջ կարգը։ Բաց այդ ժամանակ զխաւոր գործը նրանումն է, որ զանազանուի իրերի անփոփոխ գոյութիւնը նրանց փոփոխուող յատկութիւններից և դրութիւններից (նրանց պատահական արտաքին երևոյթից), որոնք սխալանքների և մոլորութիւնների աղբիւր են կազմում, նուաճել այդ պատահական նշանները հականերին և ամենայն տեղ պարզից անցնել դէպի բարդը։ «Ամենայն, մինչև անգամ խիստ շատ մասերից բաղադրուած պատկերը բաղկանում է ամենահասարակ հիմնական մասերից, եթէ դու ըմբռնեցիր վերջիներս, ապա բարդը քեզ համար շատ պարզ կըլինի»։

Քննելով մանրամասնօրէն, ինչպէս վարվում է այն մարդը, որ ցանկանում է բացատրել իրան որ և ինչ խրթին և իւր համար կնճռուած առարկայ, Պեստալօցցին կանգ առաւ հետևեալ երեք կէտերի վրա. 1) Ո՛րքան առարկայ է գտնվում մարդու առջև (թիւ)։ 2) Ո՛րպիսի արտաքին կերպարանք և զծագրութիւն (ձև) ունին նրանք։ 3) Ի՞նչպէս են անուանվում նրանք, ինչպէս ենք նշանակում նրանցից իւրաքանչիւրը մեր ձայնի հնչիւնների միջնորդութեամբ (լեզու, խօսք, հնչիւն)։

Ամեն առարկայի մէջ կարելի է զանազանել թիւ, ձև և անուն։ Մնացած յատկութիւններն առարկաների ընդ-

հանուր սեփականութիւնը չեն կազմում։ Այդպիսով մատակարարութեան գլխաւոր գործը Պեստալօցցին տեսաւ նրանում, որ երեխան ընդունէր (իւրացնէր) իւրաքանչիւր առարկան ըստ նրա ձևի ու թուի և վերջապէս ծանօթանար նրա ճանաչած բոլոր առարկաների անունների հետ։

«Այդ երեք կողմերը», ասում է նա, «գիտութեանը որոշութիւն են տալիս, միւս մնացած կողմերը առաւել և առաւել պարզեցնում են նրան»։ Բացատրելով աստիճանաբար ընթացող կանոնաւոր կարգով մատակարարութեան այդ երեք տարրը՝ թիւը, ձևը և բանը, Պեստալօցցին յօրինեց իւր դիտողական աչքբեհարանը։ Պրա համար նրա օգնական եղան մանաւանդ հառուր, Արիւզին և Զմիդտը, և որովհետև այդ առարկան խիստ կերպով կարող էր անցած լինել աստիճանաբար, որովհետև նրա պրակտիկային յարմարուէր հիմնալի հետևանքներ ունեցաւ և որովհետև այդ հետևանքները կարող էին աւելի պարզ լինել օտարների համար, ապա նրանք շուտով ուսումնարանին յատկացած սեփական կարծիք դարձան, այն ինչ այն երկար—լեզուի դիտողական ուսումը, որի վրա աշխատում էր Պեստալօցցին և, մանաւանդ Արիւզին, յետին ծրագիրն էր կազմում։ Պեստալօցցու մետոդը, սրանով ուսուցանում էր համարողական և ծաւալական չարաբերութիւնները, որոնցից վերջիներս կրկին բաժանվում էին երկուսի. այն է ձևերի ուսումն (Formenlehre) և տարածութեան ուսումն (Raumlehre), նկարչութեան և վաշելագրութեան հետ միասին, երևաց փորձով լաւագոյն միջոց՝ զարթեցնելու մատեմատիքական ընդունակութիւն՝ միտքը սրելու և այլն։ Նա նոր ճանապարհ գտաւ և հեռացրեց այն նախապաշարմունքը, որպէս թէ մատեմատիքան ուսումնասիրելու համար մի առանձին ընդունակութիւն է հարկաւոր։ Ակներև է, որ գէթ մի յայտնի աստիճան

պահանջվում է միայն առողջ մարդկային հանճար և պատշաճաւոր աստիճանականութիւն մատակարարութեան մէջ, որ երեխաներն ինքնուրոյնաբար և ինքնագործունէաբար անցնէին մի աստիճանից դէպի միւսը: Իւր միտք զարգացնող զօրութեամբ թուաբանութիւնը և երկրաչափութիւնը խիստ մեծ և կարեւոր նշանակութիւն ունին ոչ միայն տղաների համար, այլ և աղջիկների համար, ընդդիմադրօճելով վերջիններիս աւելորդ շուտափութութեան և անմտադրութեան, բաց աչք միջոցին պէտք է փախչել բոլոր արուեստադիտական բաւերից, նշանակներից և այլն և մանաւանդ սկզբում պէտք է առարկային աւելի դիտողութիւն (наблюдение) տալ: Յարաբերութիւնների մասին տարածութեան մէջ՝ իբրև հիմք կարող է լինել քառակուսին: Հասկացողութիւնները թուերի վրա երեխաների համար պէտք է դիտողական անել կէտերի միջնորդութեամբ, դասաւորելով նրանց ըստ միաւորների, տասնաւորների, հարիւրաւորների և այլն և կազմելով նրանցից թուաբանական աղիւսակներ ստիպելով գծադրել կանոնաւոր քառակուսիներ և բաժանել նրանց զանազան մասերի, Պեստալցցին նկատեց, որ դա լաւագոյն միջոց էր երեխաներին պարզ հասկացողութիւն տալու կոտորակների վրա: Այդպիսի աղիւսակ Պեստալցցին ունէր երկու հատ:

Այդպիսով Պեստալցցին յոյս ունէր հասարակ ձև տալ ուսանելու համար բոլոր կարեւոր միջոցներին և գործիքներին մինչև այն աստիճան, որ ամենայն հասարակ մարդ կարողանար ուսուցանել իւր երեխաներին, և այդպիսով սակաւ առ սակաւ ուսումնարանն անել անպիտան սկզբնական կրթութեան համար: Այդ դիպուածում նա դարձեալ աչքի առաջ ունէր մանաւանդ մատչելիաները: «Ինչպէս մաշը տալիս է երեխային սկզբնական փիղիքական կերա-

կուր, այդպէս և նա պարտաւոր է համաձայն բնութեան օրէնքների տալ նրան սկզբնական մտաւոր կերակուր, և ես շատ կարեւոր եմ համարում այն չարութիւնը, որ առաջ է գալիս նրանից, որ երեխաներին խիստ վաղ են ուղարկում ուսումնարան ուսանելու այն չափազանց արուեստական եղանակները (приемы), որոնց ենթարկվում են նրանք տանից դուրս: Փոփոխութիւնը կրթութեանն, երբ մենք կրթութեացնենք ուսումը մինչև այն աստիճան, որ իւրաքանչիւր մաշ կարողանայ առանց կողմնակի օգնութեան ուսուցանել և մի և նոյն ժամանակ կատարելագործուել, ուսանելով ինքը»:

1801 թուին Բուրգդօրֆում Պեստալցցին գրեց իւր երեւելի հեղինակութիւնը՝ «Ինչպէս է ուսուցանում Քերտրուդան իւր երեխաներին», որ մի փորձ է մաշերին խրատելու, թէ ինչպէս պէտք է ուսուցանեն իրանց երեխաներին: Նա մեկնեց այդ գրքում իւր մետոդի հիմքերը: Մաշն ուսուցանում է երեխային այն վայրկեանից, երբ նրան իւր գիրկն է առնում: Նա հպաւորում է նրա զգացմունքներին այն, ինչ բնութիւնը ներկայացնում է անկարգ ցրուած մեծամեծ հեռաւորութիւններով: Այդ միջոցին մաշն զգայական հայեցողութիւնը անում է ակտիւ և հետաքրքրական երեխայի համար: «Չստանալով կրթութիւն և կուրօրէն հետեւելով բնութեան, մաշն իւր անմեղութեամբ չէ իմանում, թէ ինչ է անում, նա կամենում է միայն հանգստացնել երեխային, նա կամենում է զբաղեցնել նրան, և այն միջոցին նա ներգործում է բնութեան ցուցման համեմատ, ինքն աչք չիմանալով: Բնութիւն խիստ շատ բան է կատարում մօր միջնորդութեամբ: Նա բաց է անում երեխայի առաջ ամբողջ աշխարհը, ընտելացնում է երեխային գործադրելու իւր զգացմունքները և վաղ զարդացնում է նրա մէջ զննողականութիւնը»: Պեստալցցին ցանկանում է, որ վարուէին

դարդացման այդ բնական ընթացքի համաձայն և որ այն, ինչ երեխաների մէջ կատարվում է առաջին հասակում անգիտակցական յօժարութեամբ, հեռագոյն հասակում, հօր ձեռքածութեան ներքոյ կրկատարէին ազատօրէն գիտակցաբար: Յայտնի է, որ ապենցէլեան կանայք երեխայի կեանքի առաջին շաբաթից կախում են նրա օրօրոցի վրա պարզ գոյնաւոր թղթից շինած թռչուն, որ տպաւորութիւն է գործում երկու և երեքշաբաթական երեխաների վրա: Վերջիններս մեկնում էին դէպի նա իրանց թաթիկները և ոտիկները: Պեստալոցցին խորհուրդ է տալիս մայրերին վարուել ապենցէլեան կանանց նման և առաջ է դնում, պահանջելով, որ մայրերը ջանալին բոլոր գօրութիւններով ուղղել երեխայի ուշադրութիւնը դէպի առարկաների էական կողմերը, թողնելով մի կողմը բոլոր պատահականը:

Մարդու զգայական (чувственной восприимчивости) կազմութիւնը, էապէս, ստորադրուած է նոյն իսկ օրէնքներին, որոնց ենթարկուած է և ֆիզիքական բնութիւնը: Այդ օրէնքներով մատակարարութիւնը պէտք է սկսի խիստ էականից, ապա աստիճանաբար անցնի դէպի աւելի քիչ էականը և այդպիսով առարկայի բոլոր մասերի մէջ ձգի մի կենդանի կապ: Այն օրէնքները, որոնց ենթարկվում է մարդու բարոյական զարգացումն ըստ իւր հոգեկան բնութեան, որ պէտք է միատեսակ լինին ֆիզիքական զգայական բնութեան օրէնքների հետ, հետևալներն են. 1) Պէտք է ուսանիլ կարգի բերելու իւր զգայական յանդիմանութիւնները (պատկերները) և լիովին իւրացնել ամենահասարակները առաջ քան դէպի աւելի բարդերը անցնելը: Իւրաքանչիւր արուեստի մէջ պէտք է հասնել այնպիսի կարգի, որ ամեն մի նոր հասկացողութիւն ներկայացնէր միայն փոքր և զրեթէ աննկատելի չաւելում աչն բանին, ինչ

որ արդէն իւրացրած էր նախապէս: 2) Պէտք է մտաբերել բոլոր իրերը, որոնք էական կապ ունին միմեանց հետ, իսկ և իսկ այն կարգով, որպիսի կարգով ներկայացնում է իրական բնութիւնը: Իւր ներկայացուցման մէջ ենթադրել բոլոր չէականը (անէականը) էականի և չտալ ոչ մի առարկային պատկերացուցման մէջ աւելի մեծ նշանակութիւն, քան ինչպիսի նշանակութիւն որ ունի մարդկութեան համար բնութեան մէջ: 3) Աշխատել տալ առաւել ազդեցութիւն և պարզութիւն խիստ կարեւոր առարկաների տպաւորութեան, արուեստաբար բոլորովին մօտեցնելով նրանց զգացմունքների հետ: Չպէտք է զանց առնել ֆիզիքական կազմութեան օրէնքը, որով բոլոր տպաւորութիւնների յարաբերական գօրութիւնը կախումն ունի նրանց զանազան հեռաւորութիւն ունենալուց զգայարանքներից: Չպէտք է մոռանալ, որ այդ բոլորը մեծ ազդեցութիւն ունի մեր դրութեան, մեր պարտաւորութիւնների և նոյն իսկ բարեգործութեան մասին ունեցած հասկացողութիւնների վրա: 4) Ինչպէս ֆիզիքական բնութիւնը միաւորում է, ըստ երեւոյթին, աչասեռ տարրեր մի և նոյն նպատակին հասնելու համար, այդպէս և ուսուցանելու արուեստը պէտք է լինի հասած մինչև ֆիզիքական անհրաժեշտութիւնը, այնպէս որ բոլոր գործերը և մինչև անգամ ըստ երեւոյթին ամեն տեսակ միջոցները պիտանի լինէին՝ մի գլխաւոր նպատակի հասնելու վերաբերութեամբ: 5) Բացց տպաւորութիւնների զանազանեկերպութիւնը և բազմակողմանի լինելը արտադրում է (առաջ է բերում) այն, որ ֆիզիքական կարեւորութեան հետևանքները կրում են իրանց վրա ազատութեան և ինքնուրոյնութեան կնիքը: Դրա համար, հասցնելով արուեստի և մատակարարութեան հետևանքները մինչև անհրաժեշտու-

թիւներ *) պէտք է աշխատել՝ տպաւորութիւնների պէսպէսութեան և բազմակողմանիութեան միջնորդութեամբ տալ նրանց ազատութեան և ինքնուրոյնութեան նույն իսկ բնաւորութիւնը:

Այդ ենթադրութիւնները երեք տեսակ աղբիւրից են առաջ գալիս. նախ՝ նույն իսկ բնութիւնից, որի համաձայն մեր միտքը մութ ներկայացուցութիւններից, (պատկերներից) հասնում է մինչև պարզ հասկացողութիւնները. երկրորդ՝ մարդկային բնութեան զգայական կողմից, որի հետ կապուած է ներկայացուցման ընդունակութիւնը. երրորդ՝ այն յարաբերութիւնից, որ գտնվում է իմ արտաքին դրութեան մէջ և իմ գիտողական ընդունակութեան մէջ:

Եւ այսպէս, ամենայն ուսում պէտք է սկսել դիտողականութիւնից (наблюдность), զգայական հայեցողութիւնից, ցոյց տալով աշակերտին արտաքին առարկաները: «Եթէ ես հարցնում եմ ինքս ինձ», պսում է Պետտալոցցին, «Եթէ՝ ես ինչ էական բան արեցի, մանկավարժութեան համար, ապա գտնում եմ հետեւեալ պատասխանը. ես մատակարարութեան գլխաւոր օրէնք շինեցի դիտողականութեան սկզբունքը և, մերժելով առանձին ուսումնարանական առարկաները, ջանացի գտնել մատակարարութեան էութեան (իսկութեան) համար հիմնական ձև, որ նույն իսկ բնութիւնից նախանշանակաւ է մարդկային սեռի զարգացման համար». բաց այդ դիտողականութիւնը՝ որից սկսվում է ուսանելու համար իւրաքանչիւր կարեւոր առարկան և դէպի որը նա վերստին դառնում է, կրաւորական յարաբերութիւն չէ դէպի առարկաները, այլ ինքնուրոյն ընդունելութիւն (восприятие):

*) Այսինքն՝ ամենահարկաւորը կացուցանելով:

Հէնց որ մարդու դորձարաններն սկսում են արտաբուստ տպաւորութիւններ ստանալ, սկսվում է և նրա ընդունակութիւնների զարգացումը: Զանազան վարժութիւնների օգնութեամբ, որոնք կարգաւորուած են հոգեբանական կշռադատութիւնների հիման վրա, երեխաների գիտողաբար ծանօթանալու միջոցին արտաքին առարկաների հետ պէտք է տալ առանձին արուեստի նշանակութիւն, որ առաջ կը բերէր երեխաների մէջ բարոյական վեղեցկադիտական վերացական հայեցողութիւններ: Պէտք է վարժել երեխաներին նկատողութեան մէջ, էականի հաւատարիմ իւրացուցման և որոշման մէջ ու ջանալ խոչընդոտ լինել անուշադիր և հարեանցի նկատողութեան: Յանդիմանութիւնները, որոնց հասուցած են մինչև երեխայի խոստովանութիւնը (գիտակցութիւնը), պէտք է պարզութեամբ և ճշտութեամբ լինեն տպաւորուած նրա մտքում: Իրա համար, ուսուցանելիս գլխաւոր ուշադրութիւնը պէտք է դարձնել նրա վրա, որ երեխան տեսնի առարկաները ոչ թէ մառախլապատ հեռաւորութեան մէջ, այլ պարզ մերձաւորութեան մէջ, և որ առարկաներից ընտրուէին ոչ թէ նրանք, որոնք որ և է բանով խոտորվում են չափից, այլ խիստ որոշ յատկութիւն ունեցողները: Առարկայի քննութիւնից յետոյ գալիս է անմիջապէս նրա անունը: Անունից անցնում են դէպի յատկութիւնների սահմանը, վերջապէս, առարկայի մանրամասն նկարագրութիւնից մակաբերվում է նրա ճիշտ սահմանը, պարզ հասկացողութիւնը նրա մասին: Այդ վերջին նպատակն ամենայն ուսման՝ էապէս կախուած է բանական ձեռքաձուլութիւնից դիտողական (наблюдный) հայեցողութեան ժամանակ: Վերացական սահմանումները, որոնք զրկուած են նեցուկից զգայական հայեցողութիւնների մէջ, առաջնորդում են դէպի անհիմն և անհաստատ գիտութիւնը, որ ամենա-

փոքր շօշափման միջոցին քակտվում է սարգի-ոստանի նման:

Առարկայի բոլոր արտաքին չատկութիւնների գու-մարը միանում է նրա ձևի հետ նրա թուական չարաբե-րութիւններում և ընտելանում է մեր գիտակցական խօսքի միջնորդութեամբ: Այդ երեակ հիմքից պէտք է դուրս գալ ուսուցման արուեստը: Նա պէտք է ձգտէ ղէպի աչն, որ նախ՝ երեխաներն ընդունէին իւրաքանչիւր ա-ռարկան, որ ներկայանում է նրանց արտաքին զգայարանք-ներին, ինչպէս մի անկախ միութիւն, բացի այն բոլոր իրերից, որոնք ըստ երևոյթին միացած են նրա հետ իրականութեան մէջ: Երկրորդ՝ որ ճանաչեն իւրաքանչիւր առարկայի ձևը և նրա թուական չարաբերութիւնները, և երրորդ՝ որ նրանք որքան կարելի է աւելի վաղ ծանօթա-նալին բոլոր բառերի և այն առարկաների անունների հետ, որոնք նրանց ծանօթ են: Ամենայն մատակարարու-թիւն պէտք է դուրս գալ այդ երեք տարրական հիմքե-րից, և մանկավարժական արուեստի առաջին աշխատու-թիւնները պէտք է ուղղած լինեն ղէպի աչն, որ ամենա-մեծ հոգեբանական տակտով զարգացնենք և ամրացնենք երեխաների մէջ հաշուողութեան, չափելու և խօսակցու-թեան ընդունակութիւնները, որոնց վրա հիմնուած է բո-լոր զգայական առարկաների գիտութիւնը, և ամենահասա-րակ ձև, աստիճանականութիւն ու ներդաշնակութիւն տալ այն միջոցներին, որոնք անշուշտ հարկաւոր են այդ երեք կարողութիւնների զարգացման համար:

Ամենայն գիտութիւն բոլորում է երեք տարրական կարողութիւնից. ա) ձայնից, որից առաջանում է խօսակ-ցութեան ընդունակութիւնը, բ) հայեցողութեան գոտտ զգայական ընդունակութիւնից, որից առաջանում է բոլոր ձևերի ներկայացնելը և գ) ներկայացնելու ընդունա-

կութիւնից, որ զգայականութեան սահմաններից արդէն դուրս է գալիս: Հէնց նրանից է բխում միութեան պատ-կերացումը և նրա հետ միասին զանազան թուերի ներ-կայացնելը:

Ձայնի վրա են հիմնուած մատակարարութեան հետև-եալ առանձին ճիւղերը. ա) ուսուցման ձայնի (Tonlehre) կամ խօսակցութեան օրգանի զարգացնելը, բ) ուսուցման բառերի (Wortlehre) կամ առանձին առարկաների ձա-նաչելը և գ) ուսուցման քերականութեան (Sprach-lehre) կամ իւր մտքերի արտայայտութիւնը:

Ձայնի ուսումը բաժանվում է երկուսի. ուսումն լեզուի ձայների և երաժշտական հնչիւնների (երգի) մի-ջոցով: Ինչ վերաբերում է լեզուի ձայներին, ոչ մի կերպ չէ կարելի թողնել դիպուածի կամքին այն հանգաման-քը՝ թէ ծանօթանում են արդեօք նրանց հետ աշակերտ-ները վաղ կամ ուշ, փոքր կամ մեծ քանակութեամբ: Զատ կարևոր է ծանօթացնել նրանց հետ աշակերտի լիա-կատար պարունակութեամբ և որչափ կարելի է աւելի վաղ քան նրա մէջ կը մշակուէ արտասանութեան ընդունակու-թիւնը, և արտասանութեան այդ ընդունակութիւնը պէտք է, իւր կարգով, զարգանայ նրա մէջ առաջ, քան նա կը ձեռնարկէր տառերի ուսումնասիրութեան և առաջին վարժութեան ընթերցանութեան մէջ: Դրա համար, աչքե-նարանը պէտք է բովանդակէ իւր մէջ՝ լիակատար պարու-նակութեամբ բոլոր ձայները, որոնցից կազմվում է լեզուն, և այդպիսի աչքեհարանի օգնութեամբ պէտք է օրօրոցից ընտելացնել երեխաների լսելիքը լեզուի բոլոր ձայներին, մինչև որ նրանք կատարելապէս կը տպաւորուին նրանց չիժողութեան մէջ, և առաջ, քան երեխան կը կարողանայ ինքն արտասանել այդ ձայները:

Ուսումն բառերի կամ անունների (Buch der

Mütter, զրբի կարծիքով, կայանում է նրանում, որ ծանօթացնում են բնութեան և արուեստի ամենազրկաւոր առարկաների անունների հետ (մանաւանդ անյայտիների, որոնք ինչպէս առաւել ընդհանուր տեսական առարկաներ, ամփոփում են իրանց մէջ մասնաւոր տեսական առարկաների ամբողջ կարգեր), բնութեան երեք թաղաւորութիւնների, պատմութեան, աշխարհագրութեան, մարդկային հասարակական կեանքից և այլն առնուած՝ ամենազրկաւոր առարկաների անունների հետ:

Ուսումն լեզուի միջոցով իւր վերջնական նպատակով խառնւում է բոլոր դիտողական ուսուցման նպատակի հետ: Լեզուի վերջին նպատակը կայանում է նրանում, որ մթին, չփոթ չանդիմանութիւններից (պատկերացումներից) բերէ մարդկային սեռը դէպի պարզ, որոշ հասկացողութիւնները: Այն միջոցները, որոնցով լեզուն աստիճան առ աստիճան տանում է մեզ դէպի այդ նպատակը, ներկայացնում են հետեւալ աստիճանուած կարգը. 1) մենք պէտք է ճանաչենք առարկան ընդհանրապէս և անուանենք նրան որպէս միութիւն — առարկայ, 2) մենք աստիճան առ աստիճան զանազանում ենք նրա մէջ նշաններ և տալիս ենք նրանցից իւրաքանչիւրին առանձին անուն, 3) լեզուն տալիս է մեզ կարողութիւն՝ բացերի և ածականների օգնութեամբ, աւելի ճիշտ որոշելու այդ յատկութիւնները և արտայայտելու փոփոխութիւնները առարկաների դրութեան մէջ՝ նոյն իսկ բառերի փոփոխմամբ և նրանց զանազանակերպ միաւորութեամբ: Այդ բոլորի մէջ պէտք է վարժեցնել երեխաներին գործնականապէս:

Երկրորդ տարրական հիմքն է ձևը, որից ելանում է և պէտք է ելանէ՝ ամէն մի դիտութիւն և, հետեւապէս, ամէն մի մատակարարութիւն: Առարկաների ձևի վերաբերութեամբ պէտք է երեխաների մէջ վարժել աչքի չափը

(այն չափը, որ մարդս իմանում է աչքերով), բերել դէպի աւելի պարզ խոստովանութիւնը զանազան չարաբերութիւնները, որոնց խառն ու չփոթ ներկայացնելը երևում է առարկաները պարզապէս նկատելու միջոցին, և գորանով զարգացնել երեխայի մէջ աւելի մեծ ուղղութիւն և ճշտութիւն բոլոր տուած ձևերը համեմատելու և չափելու մէջ, իսկ օրինակելու միջնորդութեամբ սակաւ առ տակաւ պատրաստել նրանց վայելչագրութեան և նկարչութեան համար: Երկրաչափութիւնը, նկարչութիւնը և վայելչագրութիւնը ձևի արդիւնքներ են: Զևական առարկաները ներկայացնելուց ծնւում է չափելու արուեստը: Նա առաջուց կարգում է նկատողութեան աչքբենարանը, այսինքն՝ նա առաջուց կարգում սահմանում է չափելու կանոնները հասարակացնելու (պարզելու) և որոշելու արուեստը միջնորդութեամբ խիստ որոշման բոլոր անստուգութիւնների, որոնք երևում են գաղափարական պատկերի մէջ (չանդիմանութեան մէջ):

Դիտողական ուսման սյրբենարանը կայանում է կանոնաւոր երկրաչափական քառակուսին բաժանելու մէջ հաւասարաչափ և միակերպ մասերի, որոնցից բազադրվում են զանազան երկրաչափական ձևեր: Նա պահանջում է ճիշտ գիտութիւն այդ ձևերի և ուղիղ գծի յատկութիւնների իւր զուգահեռական և ուղղահայեաց դրութեամբ: Քառակուսի մասերը, որ առաջանում են նրան բաժանելուց ուղղահայեաց և զուգահեռական դճերով, դառնում են միջոցներ՝ բոլոր անկիւնները, նոյնպէս շրջանը և բոլոր կորագճերը (աղեկները) ուղիղ չափելու և որոշելու համար: Այդ բոլորն ի միասին Պեստալոցցին անուանում է գիտողական ուսման աչքբենարան:

Այդ աչքբենարանը երեխային սովորեցնելու համար, նրան ծանօթացնում են ուղիղ գծի յատկութիւնների հետ

նրա զանազան դրութիւններում: Ապա որոշում են ուղիղ զօրքի մէջ հորիզոնականներ, ուղղահայեացներ և թեքումաներ, զուգահեռականների մէջ հորիզոնական-զուգահեռականներ, ուղղահայեաց-զուգահեռականներ և թեքումաներ: Ապա անուանում են զանազան անկիւններ, որոնք առաջանում են այդ զօրքի փոխադարձ միջահատութիւնից և այլն: Իսկ այդպիսով երեսնան ծանօթանում է երկրաչափական արդուածների հիմնական ձևի հետ: Հաւասարակողմն քառակուսու հետ, որ չառաջանում է երկու անկիւնների միաւորութիւնից, ապա շրջանի հետ և այլն, և ուսանում է անուանել նրանց յականէ անուանէ և զծագրել նրա համար՝ որ բնութեան մէջ բոլոր պատահող իրը կարողանանք ամփոփել բառի տակ, որ արտայայտում է հասկացողութեան ընդհանրութիւնը:

Նկարչութիւնը մի արուեստ է, առարկան տեսնելուց յետոյ, յանդիման կացուցանելու իրան և հաւատարմապէս գծագրել նրա ուրուականի գծերը և ներսում պարունակուող նշանները: Վայելչագրութեան մատակարարութիւնը առաւել, քան նկարչութեանը, կարող է լինել սկսուած առանց նախընթաց վարժութեան՝ յայտնի մեծութեան գծերը գրելու մէջ, և սակայն ոչ միայն նրա համար, որ նա գծագրութեան մի առանձին տեսակն է, որ չէ ընդունում ոչ մի կամաւոր խոտորութիւն որոշուած ձևից, այլ գլխաւորապէս նրա համար՝ որ ուսանելով վայելչագրութիւնն աւելի վաղ, քան նկարչութիւնը, աշակերտը հարկաւ աղաւաղում է իւր ձեռքը վերջինիս համար: Վայելչագրութիւնն առաւել ընտելացնում է ձեռքը յայտնի ձևերի և առնում է նրան կարծր յառաջ, քան ըստ բաւականին կը զարգանար ձեռքի դիւրակորութիւնը և նրա ընդունակութիւնը՝ արտադրելու այն բոլոր ձևերը, որոնք էապէս կարեւոր են նկարչութեան համար:

Այդպիսի տարրական ուսումն ձևերի արուեստների, նեղ և անձուկ կապ ունէ գիտութեան ուսուցման հետ:

Բոլոր վարժութիւններն արուեստների մէջ ունեն իրանց նպատակը՝ մտաւորական կարողութիւնների զրգուում և զարգացում, իսկ գիտութիւններ ուսուցանելու ժամանակ գլխաւոր գործը կայանում է նրանում, որ առարկան կանոնաւոր և ամուր կերպով սեփականուէր մեր մտքին և որ ամենայն փորձնական գիտութիւն հաւատարմապէս պահպանուէր մեր չիշողութեան մէջ: Եթէ մինչև անգամ չընդունենք արուեստների անընդմիջական ազդեցութիւնը գիտութեան վրա, ապա արդէն կարեւոր է ինքն ըստ ինքեան նորանց միջնորդական ազդեցութիւնը, նրա համար՝ որ զգայական հայեցողութեան ընդունակութիւնն ամրացնում և զարգացնում է չիշողութիւնն ու բանականութիւնը: Մատակարարութեան համար իր ամեն ձիւղերում կարելի է ընտրել այդպիսի խիստ-մետոդիքական ճանապարհ, որից խիստ շատ է շահվում ուսումն ու գիտութիւնը իւր հիմնաւորութեան և գործնական պիտանաւորութեան մէջ:

Մեր գիտութեան երրորդ տարրական միջոցը, թիւը հիմք է թուաբանութեան, որ բոլորը կայանում է շատ միութիւնների պարզ միաւորութեան և բաժանման մէջ: «Մալքերի գրքի» առաջին աղիւսակները պարունակում են իրանց մէջ առարկաների կարգը, որոնք գիտողաբար հաղորդում են երեխային հասկացողութիւններ թուերի մասին մէկից մինչև տասը: Երեսնան սկսում է հասկացողութիւն ունենալ ոչ միայն առանձին միութիւնների վրա, որոնցից կազմվում են թուերը, այլ և թուերի զանազան ծագումը և յարաբերութիւնները միմեանց մէջ զարգանում են այնպիսի պարզութեամբ, որ երեխաները իրանք իրանց կարողանում են կազմել նրանց վրա հասկացողութիւն

գործնականապէս: Բացի դրանից՝ քառակուսին, որպէս ամենահասարակը և ամենակատարեալը երկրաչափական բոլոր ձևերից, բաժանվում է մասերի: Այդպիսով թուաբանութեան գիտութիւնը դառնում է հետևանք ամենապարզ գիտողական հայեցողութեան: Դորա հետ համեմատելու ժամանակ ինչ էլ չանդիման կացուցանում մատակարարութիւնն այն տեսակով, ինչպէս նա կատարվում է իրականութեան մէջ:

Ներկայ սերունդը, ասում է Պիտալոցցին, դո՛ւ է բերում ամենայն ուսուցման էութիւնը անկապ, առանձին ուսումների քաօսին, վառելով (ПАЧКА) աշակերտները ճշմարտութիւնների զանազան փշրանքներով, նա սպանում է նրանց մէջ ճշմարտութեան նոյն իսկ հոգին և ոչնչացնում է նրանց մէջ ինքնակաշուծան գորութիւնը, որ հիմնուած է նրա վրա: Ինձ յայտնի էր, որ այդ մատակարարութիւնը իւր միջոցները չէ հիմնում տարրական սկզբունքների և ձևերի վրա, որ չընդունելով գիտողականութիւնը իբրև բացարձակ հիմք ամենայն գիտութեան, նա ինքը զրկում է իրան կարողութիւնից՝ հասնելու իւր առանձնացած միջոցներով մատակարարութեան նպատակին, այսինքն՝ պարզ հասկացողութիւններին, և չէ կարող բարձրացնել այն աւելի սահմանափակուած հետևանքների անպաշտան կարեւորութեան աստիճանի վրա, որոնց նա իւր համար նպատակ է դնում»:

Այն գիտութիւնների կարգում, որոնք գործնական տեղեկութիւն չեն կազմում, զտնվում է տեղեկութիւնը, գործնական չարմարութիւնը (приложение), որ դարձեալ էապէս կարևոր են լիակատար կրթութեան համար:

«Կարելի է ասել՝ որ դա էր ամենամիասնակար պարզը, որ արել է թշնամական հանձարը մեր դարին, այսինքն է՝ տեսական գիտութիւնն առանց գործնական գիտութեան, առանց գորութիւնները լարելու և դժուարու-

թիւնները չաղթահարելու սովորութեան, որոնք առաջնորդում տանում են դէպի մեր իրական գոյութեան և կենդանութեան ներքին ներդաշնակութեան:

Այդպէս Պեստալոցցու մետոդի գլխաւոր սկզբունքն էր այն, թէ բոլոր մատակարարութեան հիմքը և գլխաւոր կէտը (ИСХОДНАЯ ТОЧКА) պէտք է լինի գիտողութիւնը, և բոլոր հասկացողութիւններն ու գաղափարական պատկերները պէտք է շինուեն գիտողական հայեցողութիւններից: Դժուար է գնահատել Պեստալոցցու մետոդի բոլոր կարեւորութիւնը նրա արդիւնաւոր ազդեցութեան վերաբերութեամբ բոլոր առարկաների մատակարարութեան վրա: Ուսումնական առարկաներից իւրաքանչիւրի վերաբերութեամբ նա պահանջում է, որ մատակարարողը աստիճան առ աստիճան անցնէր խիստ մօտաւորից՝ դէպի խիստ հեռավորը, յայտնիից՝ դէպի անյայտը և որ մատակարարութիւնը, կարելոյն չափ, հիմնուէր առարկաների սխտեմատիքական հայեցողութեան վրա: Իսկ այն, ինչ որ բնութեան մէջ կարելի է նկատուել անընդմիջապէս, պէտք է դիւրամբձ և իմանալի կացուցանել երևակայութեան համեմատութեան օգնութեամբ յառաջագոյն նկատածի հետ, քարտէզների, նկարների, մանրամասն (աշխարհագրական, պատմական և բնագիտական) նկարագրութեան միջնորդութեամբ: Նա պէտք է տեսանելի կացուցանուէր փոքրերի, գիտողութիւնների և նախկին գիտողութիւնները առաջ բերելու օգնութեամբ, պէտք է պարզէ և բացատրէ մտքի ու սրտի համար ներքին զգացմունքները զրգուելու միջնորդութեամբ, օրինակների, զրոյցների նմանեցնելու և լիշատակութիւնների (բարոյականութեան և կրօնի ուսման) միջոցով: Պեստալոցցու մետոդի հոգին պահանջում է, որ սանիկի վրա նայէին ոչ ինչպէս կենազուրկ նիւթի վրա, որից կարելի է շինել ինչ կամենում ենք, այլ ինչպէս մի կենդանի կապ-

մուսճքի վրա, որ զարգանում է ներքին կարողութեան հաղորդակցութեան միջոցին: Դրա համար ուսուցանելիս մի բան չէ կարելի մտցնել զլսի մէջ մեքենայօրէն, թողնելով երեխային ներքին կարողութիւնն անմատչելի, բայց պէտք է զարթեցնել նրա սեփական հոգեկան կարողութիւնը և զարգացնել նրա մէջ ինքնագործունէութիւնը: Պետալօցցիին դաստիարակութեան գլխավոր խնդիրը տեսնում էր ոչ թէ օգտաւէտ գործնական նպատակների մէջ, այլ ինտէլեկուական՝ հոգեկան կարողութեան վարժութեան մէջ, անհատականութեան լիակատար զարգացման մէջ, բոլոր հոգեկան ընդունակութիւնների ամենակողմանի ներդաշնակական զարգացման մէջ:

«Ինչպէս Գէրտրուդան ուսուցանում է իւր երեխաներին» գրքից յետոյ հրատարակուեց 1803 թուականին «Մայրերի գիրք կամ ձեռնարկութիւն մայրերի համար, թէ ինչպէս պէտք է ուսուցանեն իրանց երեխաները՝ նկատելու և խօսելու» (Buch der Mütter, ihre kinder bemerken und reden zu lehren): Այդ գրքի նպատակի համար ինքն Պետալօցցիին հետեւալն է ասում. «Ինչն է ամենից կարևորը մայրերի համար, — այն ձեռնարկութիւնը՝ որ տար նրանց կարողութիւն, երեխային խօսալ ուսուցանելիս, առաջ գնալու այն կէտից, որի վրա դրած են նրանց կարիքը և հանգամանքները: Մինչև այս ժամանակները չկար ձեռնարկութիւն, որ ցոյց տար մայրերին այդ ելման կէտի բոլոր կարևորութիւնը երեխաներին ուսուցանելիս: Մայրեր, այս գրքի նպատակն է որ ես ձեզ առաջարկում եմ, տալ ձեզ կարողութիւն՝ բաւականութիւն տալ բանաւոր դաստիարակութեան առաջին կարիքին, որի համար դուք չունէիք ոչ մի միջոց, համաձայն մարդկային բնութեան»:

«Մայրերի համար» գիրքը պէտք է լինի ձեռնարկ մայրերի համար՝ ուսուցանելու իրանց երեխաներին նկատու-

ղութիւն և լեզու: Այդ դիտողական ուսուցման առաջին առարկան է Պետալօցցու կարծիքով, մարդկային մարմինը, որովհետև երեխայի ուշադրութիւնն ամենից առաջ դառնում է ոչ թէ արտաքին առարկաների վրա, այլ երեխաների սեփական էութեան վրա, նրա սեփական «ես»-ի վրա: «Ի վաղուց հետէ ասուած է, որ մարդկային ամենայն դիտութիւն սկսվում է ինքնաճանաչութիւնից — և ես հետևում եմ այդ կանոնին»: Լիզուի ուսումը մինչև անդամ խիստ չբաւոր մայրերի մէջ միանում է երեխայի փիզիքական կրթութեան գործի հետ: Լուսացման ժամանակ մայրը չականէ անուանէ տալիս է անունը երեխայի մարմնի այն մասի, որ լուանում է. «տուր ինձ քո ձեռքը, տուր ինձ քո ոտը», ճիշդ այդպէս իսկ, երբ նա կերակրում է երեխային, նա չականէ անուանէ տալիս է կերակրի, ծաղկամանի, տարգալի և այլ անունները»:

Մարդկային մարմինը, Պետալօցցու կարծիքով, ուսումնասիրվում է տասն վարժութիւններով, որոնց մէջ նա (մարմինը) նկատվում է տասը կէտերից: Առաջին վարժութեան մէջ ցուցանվում և անուանվում են մարմնի արտաքին մասերը, երկրորդում ցուցանվում է այդ մասերի իրաքանչիւրի դրութիւնը. երրորդ վարժութեան մէջ ուշք է դարձնվում նրանց կապի վրա միմեանց մէջ, չորրորդում ցուցանվում են մարմնի զուգական և անզուգ մասերը. հինգերորդի մէջ նկատվում և անուանվում են իւրաքանչիւր մասի ամենազլխաւոր չատկութիւնները. վեցերորդ վարժութեան մէջ երեխան ուսանում է որոնել և չականէ անուանէ տալ անունները մարմնի այն մասերի, որոնք ունեն իրանց մէջ որ և է ընդհանուր իր իրանց, երախային արգէն յայտնի չատկութիւնների մէջ, եօթերորդում մայրն ընտելացնում է երեխային նկատելու և արտաչայտելու բաւերով, որպիսի գործեր կատարում է նրա նկատած մար-

մնական մասերից իւրաքանչիւրը, երբ և որպիսի դիպուած-
ներում սովորաբար կատարվում են այդ գործողութիւնները.
ութերորդում երեխայի ուշքը դարձնվում է նրա վրա, ինչ
որ կարեւոր է նրա մարմնի պահպանութեան համար.
իններորդում, վերանորոգելով երեխայի մտքի մէջ մարմնի
զանազան մասերի յատկութիւնները, մաքրել ցոյց է տալիս
այդ յատկութիւնների զանազանակերպ օգուտը և ուսու-
ցանում է նրան դատողաբար (ТОЖЕО) խօսել նրանց մա-
սին. տասներորդում ստիպում են երեխային կապակցել
բոլոր անցած ինն վարժութիւններում և նկարագրել իւրա-
քանչիւր մասը այնքան, որքան նա ծանօթացած է նրա
հետ բոլոր նախընթաց վարժութիւններին:

Բաց դեռ առաջ, քան կը վերջանան այդ վարժու-
թիւնները մարդկային մարմնի ուսումնասիրութեան մէջ,
երեխան ծանօթացած պէտք է լինի իրան շրջապատող
միւս առարկաների հետ. «Ամենեւին հարկաւորութիւն չկայ,
որ մաքրել, ուսուցանելով երեխային նկատելու և անուանելու
մարդկային մարմնի մասերը, լիակատար կերպով ուսումնա-
սիրէր այդ առարկան, ընդհակառակն՝ օգուտ քաղելով այդ
ձեռնարկութիւնից, նա պէտք է դիտէ, և նկատէ երեխայի
հետ բոլոր շրջապատող առարկաները. վերջացնելով դասը
մարդկային մարմնի վրա, նա իւրաքանչիւր անգամ անց-
նում է դէպի միւս ազդակից առարկաները: Թող մաքրել,
հետեւելով զրքիս կարգին, իւրաքանչիւր անգամ ընտրել
զգայական տպաւորութիւնների մաստաչից, որոնցով շրջա-
պատուած է երեխան, սակաւները, բայց էապէս կարեւորները
նրա վարդապետ համար: Խօսքի և նկատողութիւնների
մէջ վարժելու ժամանակ նա պէտք է կանգ առնէ իւրա-
քանչիւր առարկայի վրա, մինչև այն ժամանակները, երբ
երեխան լիովին իրան կրեւիականէ առարկան և նրա մասե-
րը տեսութեան բոլոր ցուցած կէտերից և կրնտեխանայ խօ.

սել նրա մասին ոչ միայն ճշտութեամբ և պարզութեամբ,
այլ և անսահման դիւրութեամբ»: «Ընտելացրու երեխային,
հետեւելով այս գրքի կարգին, իւրաքանչիւր առարկայի
մէջ, որ կը ցոյց տաս նրան տան մէջ, դաշտում և այգում,
անուանելու նրա անունը, յատկութիւնը, ձևը, գործողու-
թիւնը և այլն. դարձրու նրա ուշքը առարկաների մօտա-
ւորութեան և հեռավորութեան վրա, թուի և քանակու-
թեան վրա, գործադրելով այդ չարաբերութիւնները որո-
շելու համար դիտողական ուսում թուաբանութեան և
երկրաչափութեան: Բոլոր այդ միջոցները կրտան քեզ կարո-
ղութիւն՝ ուսուցանել երեխային խօսել ամենամեծ պարզու-
թեամբ ամեն տեսակ զգայական առարկայի մասին»:

«Մայրերի գիրքը» մտադրութեան մէջ է առնում
միայն խօսքը և թողնում է մի կողմ ձևը և թիւը: Իբրև
կատարման կէտ (ТОЧКА ОТПРАВЛЕНИЯ) նա վեր է առնում
նոյն իսկ երեխային, բայց նկատում է նրա մարմնի միայն
ձևը և կորչում է մարդակազմական մանրամասնութիւն-
ների մէջ, փոխանակ նրա, որ պարտ ու պատշաճ ուշք դար-
ձնէ նրա վրա, ինչ որ ամենից մօտաւոր կերպով է հայտն
(վերաբերում) դէպի երեխան. նրան շրջապատող շարուած-
քի վրա, նա սկսում է անընդմիջական նկատողութիւնից
և առաջնորդում տանում է այստեղից աստիճանաբար դէպի
հեռուն, բայց նա մոռանում է, որ գործունէութիւնը նոյն-
պէս կազմում է երեխայի կարիքը և որ՝ ամենայն կեանք
սկսվում է գործողութիւնից և ոչ թէ գլխակցութիւնից
(сознание):

Բաց որպէս և չլինէր, իւր «Մայրերի գրքով» Պես-
տալօցցին կատարեց մի մեծ քաջագործութիւն, տալով մաշ-
րերին առաջին ձեռնարկ դաստիարակութեան:

Պեստալօցցու գործունէութիւնը Բուրգդօրֆում զրգը-
ւեց ընդհանուր ուշադրութիւնը ոչ միայն ձվէցարկայում, այլ

և բոլոր Գերմանիայում: Օտարականները ամեն կողմից հա-
ւաքվում էին այստեղ, որ ուսումնասիրեն նրա մետոդը գործ-
նականապէս և նրանով կազմեն իրանց համար նրա
վրա աւելի պարզ հասկացողութիւն, քան այն հասկացո-
ղութիւնը, որ կարելի է դուրս բերել Պետալօցցու հեղի-
նակութիւններէն, որոնց մեկնողութեան եղանակի զխա-
ւոր չատկութիւնն էր խիստ մթութիւնը և խրթնութիւնը:
Բուրգգօրֆում միացաւ Պետալօցցու հետ Նիդերէլը, որ
հրաժարուեց ծխական քահանայի կոչումից, և ջանք
գործ դրեց բացատրել տեսականօրէն և սխտեմատիքաբար
այն, ինչ որ Պետալօցցին ունէր բնագրական և հատուա-
ճական կերպով: Մի և նոյն ժամանակ նա իւր վրա առաւ
մանաւանդ կրօնի ուսուցչութիւնը: Յաւելով պէտք է
ասել, որ Պետալօցցին կարողացաւ մնալ Բուրգգօրֆում
միայն մինչև 1804 թուականը, երբ պարտաւորուած էր
առանց հակառակութեան գիջանել Բուրգգօրֆի բերդը կա-
ռավարութեան: Նա փոխադրուեց սկզբում Միւնխէնի Բուխ-
գէէ մենաստանը և 1805 թուին Իֆերտէն, Վաագ կան-
տօնում: Եւ այստեղ աւելի ևս բազմանում էր, ինչպէս
որդեգիր աշակերտների թիւը, այնպէս և ուսումնարանի
փառքը, որ հրապուրում էր օտարական աչցելուններին Եւրո-
պայի բոլոր կողմերից: Այն ժամանակ Ֆիխտէն, իւր ճառի
մէջ զիմելով գերմանական ժողովրդին, յայտնեց թէ Գեր-
մանիայի փրկութիւնը և բարութիւնը կախուած են երիտա-
սարդութեան բարեք ազգային կրթութիւնից և առաջար-
կեց «հիմնել այնպիսի դաստիարակութիւն նոյն մատակա-
րարողական մետոդով, որ գտել էր Պետալօցցին և որ
երևացել էր խիստ արդիւնաւէտ՝ գործնականապէս: Նա
ընդունում է, առհասարակ, նրա հիմնական կարծիքների
հշտութիւնը, չմերժելով միայն մի քանի մասնաւոր փոփո-
խութիւնների կարեւորութիւնը:

1809 թուին Պետալօցցու ուսումնարանական շինու-
թեան մէջ գտնվում էին մինչև 15 մատակարարողներ 165
որդեգիր-աշակերտների համար, որ եկել էին Գերմանիա-
յից, Փրանսիայից, Իտալիայից, Բվէյցարիայից, Ռուսաստա-
նից և հիւսիսային-Ամերիկայից և բացի դրանից 32
հասակաւորներ, որ ուսումնասիրում էին Պետալօցցու
մետոդը: 1807 թուին Պետալօցցին ծնողներին և բոլոր
հասարակութեան հաշիւ առաջարկեց իւր ուսում-
նարանական շինութեան մասին: «Այն դժուարու-
թիւնները, որոնց հետ պէտք է մաքառէր իմ առաջարկու-
թիւնը», ասում է նա, «խիստ մեծ էին, ընդհանուր կարծիքը
բոլորովին հակառակ էր ինձ, ոչ ոք չէր կարծում, թէ
այդ գործը համապատասխան էր իմ ընկերների և աշխա-
տակիցների ոյժերին: Հազարաւոր մարդիկ իմ նախասկզբնա-
կան փորձերի փառքը կրկներեւոյթի տեղ էին ընդունում և
կարծում էին՝ որ նա հիմնուած է լոկ խաբեբայութեան
վրա, որից հասունացած մարդիկ չեն չափադիլ առնել
գիմակը: Գրեթէ ամենքը, ով իրան չարմար և բաւական
էր համարում կատարելու դատաւորի դերը այդ նոր մետո-
դը դատապարտելիս, ամենեւին վճռած գործ էր համարում,
թէ նա ոչինչ բանի պէտք չէ: Վիճաբանում էին միայն
նրա մասին, թէ ինչ բանում են կայանում նրա անպի-
տանութեան պատճառները: Ոմանք կարծում էին, թէ նա
մի հասարակ, անարուեստ կազմութիւն է. միւսները կար-
ծում էին, որ նա վարժում է մի միայն չիշողութիւնը և
գոհ է բերում նրա համար բանականութիւնը. երրորդները
խիստ լուրջ կերպով ասում էին, թէ մենք մեր ընդունե-
լութիւններով չափազանց զարգացնում ենք բանականու-
թիւնը և առանց ուշադրութեան ենք թողնում չիշողու-
թիւնը: Հորորդները գտնում էին, թէ մենք ամենեւին
զանց արեցինք կրօնը. վերջապէս, հինգերորդները՝ թէ

մենք տարածում ենք յեղափոխական հայեցողածններ: Այն վնասը, որ կարող էին տալ ուսումնարանական շինութեան այդ ձայնաւութիւնները, աստուածային շնորհով չաջողուեց հեռացնել: Ուսումնարանը ընդգիծացաւ՝ ութ ծանր և դժուարատար տարիների փորձութեան: Մենք կարող ենք ասել ամենի յոգութեան համար, անդորր խղճմտանքով. մեր ուսումնարանի որդեգիր-աշակերտները բաղդաւոր և բաւական են. նրանց անմեղութիւնը պահպանուած է, աստուածապաշտութիւնը նրանց մէջ զարդացած է, միտքը լուսաւորուած, գիտութիւնները բազմապատկուած, բնաւորութիւնը հասուցած բարոյական զարգացման յայտնի աստիճանի»:

Պետալօցցեան ճեմարանը ձգտում էր բարձր նպատակի, բայց ուսումնաստացութիւնը նրա մէջ պէտք է ընդհատուէր յաճախ նրանով, որ երեխաները պարտաւորուած էին ցոյց տալու իրանց արուեստը զանազան կայսրերին և նախարարներին, որոնց Պետալօցցին աշխատում էր թեքել դէպի իւր կողմը: Դորա վրա աւելացաւ ուսումնարանի մատակարարողների թերակատար լուսաւորութիւնը, որոնք թէև տալիս էին մատակարարութեանը սխտեմատիքականութիւն և կարգ, բայց չէին կարողանում առաջ տանել իրանց անձնական կրթութիւնը, նրա համար որ ուսումնարանում չկային առանձին բնակարաններ նրանց համար, բայց կային միայն դասատան և ննջարանի սենեակները և նրանք պարտաւոր էին երեխաների հետ միասին՝ ապրել, ննջել և ճաշել, ազատ ժամերում աշխատել այգում, փայտ կտորտել, վառել կրակարանները և այլն:

1811 թուականից հասաւ ուսումնարանի համար տխուր ժամանակ՝ երկպառակութիւնների պատճառով մատակարարողներին մէջ, որոնցից իւրաքանչիւրը կամէր գլխաւոր դեր խաղալ և ամենամեծ ազդեցութիւն ունենալ Պետալօցցու վրա-

Պատերազմը, որի մէջ կուսակցութիւնները խմբւում էին, մանաւոր հիգերերի և ձմիդ տի շուրջը, միշտ առաւել և առաւել խանգարեց զործերը Խֆէրտէնում, մանաւոր այն ժամանակից, երբ մեռաւ Պետալօցցու կինը (1815 թ.): 1816 թուին տասներկու մատակարարները թողել էին ուսումնարանը, և Պետալօցցին գտնվում էր կրիտիկական դրութեան մէջ: Բայց 1818 թուին, երբ ստորագրութեամբ հաւաքուած էր մի նշանաւոր դոմար*), Պետալօցցու հեղինակութիւնները հրատարակութեան համար, նրա մէջ վերստին կենդանացան նախկին յոյսերը: Նոյն թուին նա սահմանեց Խֆէրտէնի մօտ, Ալինդիւում, առանձին ուսումնարան, որի մէջ չբաւոր երեխաները պատրաստվում էին չքաւորների համար ուսուցիչներ և դաստիարակներ լինելու: Բայց շուտով այդ շինութիւնը զանց արեց իւր սկզբնական նւաւատակը. փորձը չյաջողուեց, որովհետև երեխաների վրա սկսում էին պատուաստել «այնպիսի գիտութիւններ, սովորութիւններ, պահանջներ, ցնորքներ և ցանկութիւններ, որոնք բոլորովին անհամաձայն էին նրանց առաջարկած դիտաւորութեան հետ և նրանց բոլորովին անընդունակ էին համարում կատարելու իրանց պարտականութիւնը»:

Պետալօցցին յոյս ունէր փրկել իւր ուսումնարանը, փոխադրելով Խֆէրտէնից Նէյհօֆ, բայց երբ նրա որդեգիր աշակերտները հրաժարուեցան հետեւելու նրան, ապա Պետալօցցին կորցրեց ամենայն տիկնալութիւն՝ իրագործելու իւր մտքերը: «Միտքը՝ թէ կարելի է փոխադրել ճեմարանը Խֆէրտէնից Նէյհօֆ, ուր ես յոյս չունէի յառաջադիմութեան համար, վերջապէս բոլորովին անյայտացաւ հոգուս մէջ: Գործն այն տեղը հասաւ, որ ես պարտաւոր էի հրաժարուել իմ յոյսերից և նպատակներից, որպէս ան-

*) Այդ թուում 5,000 ռ. արծ. Ալեքսանդր I կայսրից:

իրագործելի յոյսեր և նպատակներ»։ 1825 թուին Պետտալօցցին փակեց իւր ուսումնարանը և լինելով արդէն ութսունամեայ ճերուկի, հեռացաւ Նէյհօֆ իւր թուան մօտ։

Զրնալելով ճակատագրի այդ բոլոր հարուածներին և իւր ճերութեանը, Պետտալօցցին գտաւ իւր մէջ դեռ բաւական ոյժ, որ իւր վերջին «կարասի երգ» (Schwanengesang) վերնագրով հեղինակութեան մէջ մի անգամ ևս բացատրէ իւր ուսման էութիւնը և հետակէ աշխարհին իւր գտած այն ճշմարտութիւնները՝ թէ ուսումնարանը պէտք է շինէ սանիկից մարդ, թէ գուտ-մարդկային լուսաւորութիւնն աւելի բարձր է մասնագիտական գործնականից, թէ գործնական գիտութիւնն աւելի կարեւոր է միայնակ տեսական գիտութիւնից և թէ ամենը, մինչև անգամ բարձրագոյն մտաւորական լուսաւորութիւնը, պէտք է հիմնուած լինի նոյն իսկ տարրական սկզբունքների վրա։

Պետտալօցցու այդ վերջին հեղինակութեան վրա, ճիշտ այնպէս, որպէս և նրա ինքնակենսագրութեան վրա, (Lebensschicksale) շատերը նայում էին, որպէս մի հոգով հիւանդ և կեանքից վատտակած ալեւորի մեղամաղձոտ գանգատների վրա։ Կարլ Ռաուսնը, բնդհակառակն, իրաւացի է համարում նրա դատողութիւնների ճշտութիւնը և նպատակադրմար հմտութիւնը այդ վերջին ժամանակ։

Պետտալօցցին մեռաւ 1817 թուի փետրուարի 17-ին։ Յօգուածիս վերջաբանում հայեացք ձգենք Պետտալօցցու չարաբերութեան վրա դէպի նախընթաց մանկավարժական գործակատարները, մանաւանդ դէպի Ռուսսոն և դէպի մարդասէրները*։

Պետտալօցցու հայեցողածների մէջ նկատելի էր Ռուս-

*) Պետտալօցցու նշանակութիւնը ժամանակակից մանկավարժութեան համար, մենք, եթէ արդեւ չըդառնան յօդման կի հանդամանքներ, լոյս կընծայենք հայերէն։

սոյի ազդեցութիւնը, բայց նրանց մտքերի խիստ նմանութեան հետ միասին, թէ մէկի և թէ միւսի մէջ կարելի է նկատել արմատական տարբերութիւն։

«Ռուսսոն և Պետտալօցցին», ասում է մանկավարժ Յոլլէրը, «երկուսն ի միասին մարդու բնական գրութիւնը համարում են ամենաբնականից, իսկ հասարակական (կուլտուրական) գրութիւնը խոստովանում են աղբիւր ամենայն չարիքների։ Բայց յետոյ նրանք բաժանվում են։ Ռուսսոն տեսնելով հասարակաց չարաբերութիւնների մէջ մարդկային գոյութեան միայն ճնշումն և ապականութիւն, պահանջում է յետադարձութիւն դէպի բնական գրութիւնը։ Պետտալօցցին, բնդհակառակն, ընդունում է կարեւորութիւնը չառաջադիմութեան և ոչ յետադիմութեան։ Փորձը, որ մարդը ստանում է հասարակաց գրութեան մէջ, պէտք է համոզէ նրան իւր բնութեան ստույգութեան և անկատարութեան մէջ և բերէ նրան դէպի բարոյական օրէնքի գիտութիւնը, նա պէտք է զարթեցնէ նրա մէջ՝ անասնական բնութեան և հասարակաց չարաբերութիւնների բոլոր վնասակար ազդեցութիւնը իւր մէջ ոչնչացնելու պարտականութիւնը։ Ռուսսոյի մտքերը հասարակաց չարաբերութիւնների թիւրութեան մասին, տանում են դէպի արտաքին քաղաքական յեղափոխութիւն, իսկ Պետտալօցցին պահանջում է ներքին, բարոյական փոփոխութիւն նրա համար, որ բոլոր հասարակական չարաբերութիւնների մէջ թափանցում էր բարոյական ոգին, առանց որի նրանք մնում են միայն եսականութեան արդիւնքներ»։ Այդպէս Պետտալօցցու ուղղութիւնը ոչ միայն բացասական էր, ինչպէս Ռուսսոյինը, այլ միևնույն ժամանակ և դրական։ Պետտալօցցին առնում է բնութիւնը (la nature) նրա կեանքով, նրա դրական բովանդակութեամբ և նրա վրա է սահմանում իւր մանկավարժութիւնը։

մանակ Ռուստոյի աչդ բացասական բնաւորութեան հետեւան-
քըն աչն է, ասում է Պալմէրը, որ նրան՝ մանկավարժական
մետոդի և բոլոր մանկավարժական սկզբունքներն ընտրու-
թեան հետ միասին, առաջնորդում է միմիայն և յատկա-
պէս ընդգիծադրութեան հոգին ընդդէմ դոգութիւն ունե-
ցող կարգի:

Նրա ժամանակ արհամարհում էին երեխաների Ֆի-
զիքական դաստիարակութիւնը և նրանց գլուխները բեռ-
նաւորում էին զանազան ուսումնական աննշան մասերով:
Դրա համար և նա մանկավարժութեան գլխաւոր դորձը հա-
մարում է Ֆիզիքական և մարմնական (ЗАРЯД) կրթութիւ-
նը, իսկ աշակերտի գիտութիւնները պէտք է սահմանափակ-
ուէին միայն նրանով, ինչ որ նա ինքը տեսաւ և փորձեց:
Բազմաթիւ ցոյց է տալիս մի աչ տեսակ զգուանք դէպի
սկզբունքները: աշակերտը պարտաւոր է ուսանել իսկ և իսկ
աչն գիտութիւններն ու արուեստները, որոնք օգտաւէտ
են գործնական կեանքում և միայն թէ իւրաքանչիւր ա-
ռարկաչի ուսումը պէտք է կատարուի հնարաւորութեան
չափ խիստ դիւրին և խիստ ակորժ կերպով: Պետալօցցին
փոխանակ աչդպէս զանազան մասերի բաժանելու, բոլորը
բղխեցնում է մի սկզբունքից: Ինչպէս առանձին ճիւղերը
աչդպէս և նոյն իսկ մատակարարութեան մետոդը Պետալ-
օցցին ստորադաւում է մարդկաչին բնութեան միեւնոյն օ-
րէնքի տակ: Իւր մանկավարժական հաշեցուածների միու-
թեամբ և իւր դտած լուսաւորութեան միջոցների միու-
թեամբ, Պետալօցցին խիստ բարձր է համարվում իւր նա-
խորդներից:

«Պետալօցցու մետոդը, ասում է Յոլմանը, ջանք է
անում ամրացնել և զարգացնել լաւ առհաւատեաները,
գոյացող գորութեան սաղմերը—ընդգիծադրելով մոլորու-
թեան՝ գիտութեան գոյացող առհաւատեանների զարգաց-

մամբ և ընդգիծադրելով զգաչականութեան (ցանկասի-
րութեան)՝ հոգու ամրութեամբ: Մարդասէրները նոյնպէս
խօսում էին մարդու բոլոր առհաւատեանների ներդաշնակա-
կան զարգացման վրա. բաշց նրանց յատուկ ձգտումները
ուղղած էին դէպի աչն, որ մատակարարեն սանիկին՝ կեան-
քին պիտանացու նիւթական գիտութիւններ: Պետալօց-
ցին ընդհակառակն, աչքի առաջ ունէր սանիկի ներքին
կատարելագործութիւնը՝ նրա ընդունակութիւնների կանո-
նաւոր զարգացման միջնորդութեամբ: Ձեւական կրթու-
թիւնը նրա համար գլխաւոր խնդիրն էր, նիւթական գի-
տութիւնները միմիայն երկրորդ աստիճան էին: Մտաւորա-
կան մարդութիւնը պէտք է աստիճանաբար ամրացնէ միտ-
քը աչնչափ, որ նա ունենաչ կարողութիւն տեղեկանալու իւ-
րաքանչիւր գիտութեան և իւրաքանչիւր արուեստի հետ:
Աչդ պատճառով ուսումնարանի նշանաբանն էր՝ կարողու-
թեան զարգացումը: «Դրանում, ասում է Պալմէրը, Պետալ-
օցցին աւելի մօտենում էր Ռուստոյին, քան թէ մարդա-
սէրներին: Բաշց աչն միջոցին, երբ Ռուստոն կամենում
է զարգացնել Ֆիզիքական կարողութիւնը, միայն պահպա-
նելով նրան, վերաբերուելով դէպի նրան կրաւորաբար և մը-
նալով, նրա զարգացման ժամանակ, կողմնակի ականատես,
Պետալօցցին ուսուցանում է, թէ դաստիարակութիւնը մի
արուեստ է, որ կաշանում է միջոցների աստիճանաբար
և նպատակաշարմար չարմարեցնելու մէջ, որոնք թէև
փոխ են առնուած բնութիւնից, բաշց պարտաւոր են լի-
նել չառաջագոյն փորձուած, որ իրական լինեն»:

Սէլը դէպի խեղճերը և վսեմ չարդանքը դէպի ըն-
տանեկան կեանքը՝ Պետալօցցու աւելի հեռաւոր վաչր-
կեաններն էին, որոնք պետալօցցեան մանկավարժութեան
որոշող չատկութիւնն են կազմում: «Մարդասէրները,
ասում է Պալմէրը, նոյնպէս մեկնեցին ժողովրդի բարու-

թիւնը և անկեղծօրէն ձգտումն զէպի նա, բայց իրանց կրթողական շինութեանը հասան միայն այն հետեւանքներին, որ նրանց կարող էին յանձնել իրանց երեխաները միայն հարուստները, որովհետև գիշերօթիկների համար վճարը մեծաքանակ էր: Բազէտովը զէպի ընտանեկան կեանքը քիչ չարգանք ունէր, առաւել նրա համար, որ իւր երիտասարդութեան մէջ երբէք օգուտ չը քաղեց նրա բարիքներից: Ընդհակառակն, ֆիլանտրոպիներ պէտք է լինէին ընտանեկան դատարարութեան փրկարար ապաստանարան թշուառութիւններից: Ճիշտ այդպէս էր և Ռուստան, նա չէր իմանում ոչ ընտանեկան բաղդաւորութիւն, ոչ ընտանեկան կեանքի բարձր նշանակութիւնը դատարարութեան վերաբերութեամբ: «Նրա գաղափարն էր սնաչին դատարարը, որ բոլորովին անջատում է իւր սանին ընտանիքից և ապրում է սանիկի հետ բոլորովին ալլապէս, բան Պետալօցցին իւր աշակերտների հետ Նէյհօֆում»:

Վերջապէս, որ ամենազրկաւորն է, Պետալօցցին ազգեց ժողովրդական ուսուցիչների մէջ հիացում զէպի մարդու դատարարական զորքը, աւելացրեց նրա վրա գաղափարական ոգևորութիւն, ստեղծեց ժողովրդական ուսուցիչների դասակարգութիւն: Այդ ժամանակից սկսած, ապրում է Պալմերը, ուսուցիչը ճանաչում է իրեն, որպէս մարդկութեան ուսուցիչ, որպէս ամենակարեւոր Վակտորներից մէկը ժողովրդական կեանքի մէջ, որպէս մի ճարտարագետ՝ որ գնում է մի աշնակիսի հիմք, որի վրա հաստատվում է ժողովրդական և պետութեան բարօրութեան շինութեամբ»:

55 2 3-07
Պատրաստ են տպագրութեան համար

ՀԵՏԵՒԵԸԼ ԸԾԽԱՏԱՍԻՐԱԾ ԵՐԿԵՐԸ

- 30
1
- 1) Ժան-ժակ Ռուսսոյի կեանքը.
 - 2) Ռուսսոյի վարդապետութիւնները իւր «Էսթր» հաղինակութեան մէջ.
 - 3) Ֆիլանտրոպիսիստներ և հիւմանիստներ (մարդասէր մանկավարժներ).
 - 4) Պետալոցցու նշանակութիւնը ժամանակակից մանկավարժութեան համար.
 - 5) Երիտասարդական գիտակցական քայլը յեղափոխական շաւղի վրա.
 - 6) Հայաստանի պատմական անցեալն ու ներկան.
 - 7) Իմ ճանապարհորդական չիշդութիւնները Թիւրքաց-Հայաստանում և Պարսկաստանում.
 - 8) Խորտակուած սէր (վէպ).
 - 9) Պօլկովնիկ Ֆրիլ.
 - 10) Խորհրդաւոր վարդապետ (կեղծիք և իրական մի սուտ ազգասէր իրաչափող հոգեւորականի մ. Թ. որի գծուծ կեանքն ու գործունէութիւնը շատ լաւ յայտնի է մանաւանդ Սալմաստի կողմերում):
 - 11) Զախ ջախ քնար՝ (բանաստեղծութիւններ վանագան տպաւորութիւնների տակ գրուած).

ԳԻՆՆ Է 30 ԿՈՊ.

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0052412

17997

